

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Perush ha-Torah asher katav Rashbam

Bresloi, 1881

מִרְבְּדָה הַלֵּא

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5308

אלה הדברים.

א. 1. אלה הדברים. לפי פשוטו כל הנוכרים בפסוק זה מקומות הן) כמו שמצינו שרגילים הפסוקים לתת סימן בתוך סימן אל המקומות שהוא רוצה לפרש היכן. בלך לך⁽²⁾ מקדם לביתאל ויש אהלה ביתאל מים והעי מקדם. [בפרשת בשלח]⁽³⁾ וישבו ויהנו לפני פי החירות בין מגדול ובין הים לפני בעל צפון. בסוף שופטים⁽⁴⁾ הגה חג ל"י בשלו מימים ימימה אשר מצפונה לביתאל מזרחה השמש למסלה העלה מביתאל שכמה ומנגב ללבונה⁽⁵⁾. וכל שכן שצריך לפרש היכן נאמרו המצות כמו שכתוב⁽⁶⁾ וידבר י"י אל משה במדבר סיני⁽⁷⁾ בארץ מצרים החדש הזה⁽⁸⁾ וידבר י"י אל משה בהר סיני⁽⁹⁾ בערבות מואב. אף כאן עושה סימן בתוך סימן. וכן הוא אומר וחזור ושונה דבר זה כשבא משה לפרש את המצות⁽¹⁰⁾ אלה העדות החקים והמשפטים אשר דבר משה וגי בעבר הירדן בניא מול בית פעור בארץ סיחן מלך האמרי. [וכן בפרשה זו לפנינו כתוב⁽¹¹⁾ בעבר הירדן בארץ מואב]⁽¹²⁾ הואיל משה וגו': בעבר הירדן. ובאיזה עבר הירדן? במדבר, באותו עבר הירדן שהוא לצד מדבר שהיו בו ישראל מ' שנה שהוא קרוי עבר הירדן ליושבים בארץ ישר', ולא בעבר הירדן שהוא לצד ירושלים שגם הוא קרוי עבר הירדן להולכי מדבר שהיו בו ישראל⁽¹³⁾: בערבה. כלומר באיזה מקום במדבר? באותו מדבר שבערבות מואב: מול סוף. שים סוף מתחיל ממזרח ארץ ישראל שנאמר⁽¹⁴⁾ ושתי את גבלך

(1) ולא כפירוש ספרי והתרנמים ורש"י. — (2) בראשית יב, ח. — (3) בן נראה בעיני להוסיף והמקרא בשמות יד, ב. — (4) שופטים כא, יט. — (5) בכ"י: בשילה... ממזרח... ביתאל שכמה מנגב ללבונה. — (6) במדבר א, א. — (7) שמות יב, א. ב. — (8) ויקרא כה, א. — (9) במדבר לג, ג. — (10) ד, מה. מו. — (11) בפסוק ה'. — (12) כדברים האלה חסר בכ"י. — (13) מכאן ראיה להגהתי כדברי רש"י לבימדבר כב, א. ע"ן שם בדף 89 הערה 13. — (14) שמות כג, לא.

מים סוף [ו]עד ים פלשתים וגו' (1) כלומר ממזרח ועד מערב והוא ים המלח שכתוב בנבול קרן מזרחית דרומית באלה מסעי (2), וגם בפרשת ואתחנן (3) וכל הערבה עבר הירדן מזרחית ועד ים הערבה, והוא ים סוף שאצל ערבות מואב: בין פארן ובין תפל. כמו (4) בין ביתאל ובין העי: ולכן וחצרות ודי זהב. הכל מקומות לפי פשוטו (5). ודי זהב. כמו (6) בת מי זהב שהוא שם [לפי] פשוטו (7): 2. אחד עשר יום מחורב. (א) מי חכם ויבן את זאת, כי פסוק זה לא נכתב

(א) זה אמיתת הדבר שמתחיל לספר כי לא עיכבו בדרך לבד אחד עשר יום מחורב עד קדש ברנע, ומיד היו מזומנים ליכנס לארץ ישראל באותו הדרך שהלכו מרגלים, כמו שאמר להם משה (8) עליו זה בננב ועליהם את ההר, וכמו האמור בסוף הפרשה (9) וישכימו בבקר ועלו אל ראש ההר וי' ויעפילו לעלות אל ראש ההר וי' וירד העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא ויכוס וי', וגם לפנינו (10) ותודו ותעלו ההרה. כל אלו הפסוקים מוכיחים כי מיד אילמלא חטאו במרגלים קרובים היו ליכנס לארץ ישראל מיד מקדש ברנע הוא מדבר פארן (1) בשנסעו מתרב בשנה שנייה בעשרים בחדש כמו שכתו בפר בהעלתך (11) ויסעו מהר יי' דרך שלשת ימים, ולמעלה כת' בתחלת הפרשה (12) ויהי בשנה השנית, וכת' בתריה (13) ויסעו בני ישר' למסעיהם על פי יי' ממדבר סיני וישכן הענן במדבר פארן, ואחר כך הולך ומספר היאך באו למדבר פארן שבתוך כך ויהי העם כמתאוננים והתאוו האוה שעל כך (שם) נקרא שם המקום קברות התאוה ומשם באו לחצרות ושם נצטרעה מרים ונשתהו שם שבעת ימים, (14) ואחר נסעו העם [מ]חצרות עד שבאו ויחנו במדבר פארן, והיו וישכן הענן בגדבר פארן שאמי למעלה (15), והוא אחד עשר יום מחרב שהיו הולכין דרך הר שעיר, שלשה ימים שהלכו כמו שכת' (16) ויסעו מהר יי' דרך שלשת ימים, (ו) שבעה ימים שלא נסעו עד האסף מרים הרי עשרה, וביום אחד עשר יום נסעו מחצרות ויחנו במדבר פארן הוא קדש ברנע שמשם נשתלחו המרגלים כמו שכתוב (17) וילכו ויבאו אל משה ואל אהרן אל מדבר פארן קדשה וי', וגרם הענן ונגזרה נזירה להשלמת עכבתם ארבעים שנה כמו שכת' לפנינו (18) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה עד תום כל [ה]דור וי'. ומה שכת' (19) ונסב את הר שעיר ימים רבים, זה היה לאחר שנסעו מקדש עד שבאו להר ההר על נבול ארץ ארום בשנת הארבעים. כל זה פירשתי אני הצעיר פירוש כתב ידו של רבינו, כי ר' אליעזר מבליינצי העמידני על האמת. ועתה אשוב לפירוש רבינו שמואל וציל וכן הורה לי הרב (20).

(1) בכ"י: ומן (במקום: וגי'), (2) במדבר לד, ג. — (3) ד, מט. — (4) בראשית יג, ג. — (5) ולא כפירוש האגדה ברשי' ובתרגומים. — (6) בראשית לו, לט. — (7) ולא כב"ר והתרגומים ורשי' שם. ועי' שם דבריו. — (8) במדבר יג, ז. — (9) במדבר ד, מ. מה. — (10) בפסוק מג. — (11) במדבר י, לג. — (12) במדבר י, א. — (13) שם בפסוק יב. — (14) במדבר יב, טו. — (15) שם י, יב. — (16) שם י, לג. — (17) שם יג, כו. — (18) ב, יד. — (19) ב, א. — (20) הוא לשון המעתיק הראשון אשר העתיק את פירוש רש"ם מתוך כתב יד המחבר והוא הצעיר בעל ההוספות לבראשית מה, כח; מו, ולדברים ב, ד. ד ותלמד ר' אליעזר מעיר Belgency (בליינצי, בלננצי) הנקראת היום Beaugency. עין ס' Zur Geschichte להחכם הגדול Zanz נ"י דף 79 ופירוש ישעיה לר' אליעזר הזה אשר הוציא לאור החכם Nutt בהקדמה. ועליו ועל הצעיר דברתי אני בקיצור בספרי על רש"ם דף 55.

אלא לפי שכתוב לפנינו⁽¹⁾ ונסע מחורב ונלך את כל המדבר הגדל והנורא דרך הר האמורי ונבא עד קדש ברנע, סמוך לארץ ישראל, שמקדש ברנע שלחו מרגלים ונשתחו שם ארבעים שנה. לכך הוא מפרש בן, כשנסעו מחורב ללכת דרך הר שעיר⁽²⁾, דרך ישרה היו יכולים ליכנס לארץ ישראל באחד עשר יום עד קדש ברנע, אבל לפי שהטאו⁽³⁾ ונסב את הר שעיר ימים רבים, עד⁽⁴⁾ ארבעים שנה וגי, וזה שאמר לפנינו⁽⁵⁾ ונסע מחרב [וגי] ונבא עד קדש ברנע, בימים מועטים שאין בהם כי אם מהלך אחד עשר יום, אבל מקדש ברנע שלחתי מרגלים ונשתהיתם ארבעים שנה⁽⁶⁾ בחטאתיכם: 27. ותרגנו. ותרגנו⁽⁷⁾ כמו⁽⁸⁾ דברי נרגן כמתלהמים: 41. ותהינו. ⁽⁹⁾הננו ועלינו: [44. כאשר תעשינה הדבורים. ⁽¹⁰⁾מה הדבורים כשהאחת יוצאה כולם יוצאים:] 46. כימים אשר ישבתם. כלומר כמו שאתם יודעים⁽¹¹⁾:

ב. 3. צפונה. לצד ארץ ישראל כי בדרום ארץ ישראל הלכו במדבר: 4. הישבים בשעיר. לא אלה הם אותן אדום שיצאו בחרב לקראת ישראל, שהרי באלה כת'⁽¹²⁾ כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר, אבל אדום לא מכרו כלום⁽¹³⁾ וכת' בהם⁽¹⁴⁾ ויט ישראל מעליו ב:

(ב) זה פירוש רבינו, אבל לי הצעיר אין נראין דבריו בזה, כי בני עשו היושבים בשעיר הם הם אדום כי לא מציינו להם יישוב כי אם בהר שעיר [ושמם הווכר] במקומו ככל קרי'ה⁽¹⁵⁾, ומה שקשה לרבינו⁽¹⁶⁾ כאשר עשו לי בני עשו, אינו עונה כי אם על מה שאמור למעלה⁽¹⁷⁾ אוכל בכסף תשכירני כאשר עשו לי בני עשו שלא לקחו מאתם שום דבר כי אם במכר כמו שאמור בענין⁽¹⁸⁾ אתם עבדים כנבול אחיכם בני עשו וגי, אבל⁽¹⁹⁾ אכל תכרו מאתם בכסף ואכלתם וגם מים תכרו מאתם בכסף ושתיתם, וכן עשיתם כמו שצוה הקי כמו שני⁽²⁰⁾ כאשר עשו לי בני עשו, דרך סיבתם את⁽²¹⁾ הר שעיר שלח משה אל מלך אדום להגידם לעבר דרך ארצו אל ארץ ישראל, ולדבר הזה לא שמע אליהם שלא רצה שיכנסו כלם יחד בארצו פן ישחיתו את הארץ ולפיכך⁽²²⁾ ויצא אדום לקראתו בעם כבד וכד חוקה

(1) בפסוק יט, — (2) בכ"י: הר דרך שעיר, — (3) ב, א, — (4) כלומר עד ב, ז, — (5) בפסוק יט, — (6) בכ"י: מי שנים, וכבר תקנו בדפוס, — (7) בכ"י: ותרגנו, וזה אין לו שחר, — (8) משלי יח, ה; כו, כב, — (9) במדבר יד, מ, וקיצר דברי רש"י, — (10) ר' יצחק הלוי בפענח רוא הנדפס בדרך נו ע"ב לפסוק מד הביא הפירוש הזה בשם רשב"ם, ואולם ברעת וקנים דף עה ע"א הובא בשם ר' משה מקוצי הצעיר ממני, אבל לרשב"ם יאתה הקדימה, — (11) ולא כסדר עולם סוף פרק ח אשר הלך רש"י בדרכו, — (12) בפסוק כט, — (13) ר' שמואל דוד לוצאטו ויל בפירושו כאן ולבראשית לו, מ הסכים עם רשב"ם והטעים דבריו, — (14) במדבר כ, כא, — (15) בכ"י: במקום ובכל קריה, ובגליון: בכל מקום ובכל קריה, וגם זה לא יובן, ולפי הגהתי קריה כאן פתרונה כבמסורה, "מקרא" שהוא תורה ונביאים וכתובים, ורצה לומר ששם אדום בא במקום שם בני עשו בכל המקרא בהיותם שניהם שמות עם אחד, — (16) בפסוק כט, — (17) בפסוק כח, — (18) בפסוק הוה, — (19) בפסוק וי: אבל תשברו, — (20) בפסוק כט, — (21) בכ"י: אל, — (22) במדבר כ, כ, —

ויראו מכם. מגורת וישבו וידעו ויאמרו, אבל (1) ויראו את יי, (2) וידעו כי שמי יי מגורת ואמרו והלכו, וכולם להבא הם: 5. כי לא אתן לכם מארצם. וכן כת' במואב (8) אל תצר את מואב, וכן בבני עמון (4) אל תצורם. כל האזהרות הללו הוצרך משה להודיע עכשיו פן ירך לבכם לאמר אם רצון הק' לתת לנו נחלה ויכולת בידו, למה לא הודיש לנו אלה האומות שעברנו דרך עליהם. לכך הודיעם עכשיו שהק' לא חפץ בדבר שהרי נתנה הק' להם כנדוכת' בכלם (6) כי ירושה לעשו נתתי את הר שער, (6) כי לבני לוט נתתי את ער (7) ירושה וגם בעמון (8) כי לבני לוט נתתה ירושה, לכבוד אברהם שקרוביו (9) היו, כאשר עשה לישראל. וגם כתב משה להודיע לישראל שלא ידאגו כלום. אם לאומות הללו נתן נחלה לכבוד אבותינו, כל שכן שיקיים לישראל לתת להם נחלת עמים שנשבע לאבות: 7. לא חסרת דבר. בשאין מקום לקנות מזונות סיפק צרכך בלא כסף ובלא מחיר, ובמקום שמצאת ליקח הספיק לך לקנות: 14. והימים אשר הלכנו מקדש ברנע ממקום שילוח מרגלים שלשים ושמנה שנה. כי בשנה שנייה שלח מרגלים: אנשי המלחמה. בני עשרים שנה יוצאי צבא (6): 19. כי לבני לוט. בשביל שהיה נכדו של אברהם, וכל שכן אתם שבני אברהם

ולפיכך (10) ויט ישראל מעליו. אבל מכל מקום היו קונים משלהם דרך הליכתם ממה שהיו צריכים. וזהו האמת והישר (11):

(ג) ואני הצעיר אומר אנשי המלחמה היו אותם שנאמר בהם (12) ויעפילו לעלות אל ראש ההר, כמו שאמר (13) ותחנונו איש [את] כלי מלחמתו, ומשה אמר להם (14) אל תעלו ואל תלחמו, וכן ביהושע הוא אומר (15) כי ארבעים שנה הלכו בני ישראל במדבר עד תם כל הגוי אנשי המלחמה היוצאים ממצרים אשר לא שמעו בקול יי אשר נשבע להם לבלתי הראותם את הארץ אשר וני. ולפיכך קורא אותם אנשי המלחמה ואינו אומר אנשי מלחמה סתם כי אם אנשי המלחמה הודיעים לנו שעברו על פי הק', אבל על הנשארם שנלחמו עם סיחון ועוג אינו קורא אותם אנשי המלחמה, כי על פי הק' נלחמו ואותם נכנסו לארץ כי לא היו בני עשרים בעת המלחמה הראשונה בשנה שנייה כשנשלחו (16) מרגלים (17):

(1) לא, יב. — (2) ירמיה טו, כא. — (3) בפסוק ט. ובכ"י: לא חצר. — (4) בפסוק יט. — (5) בפסוק הוה. — (6) בפסוק ט. — (7) בכ"י: נתתה ער. — (8) בפסוק יט. — (9) בכ"י: שקרובים. — (10) במדבר כ, כא. — (11) גם אלה דברי המעתיק הראשון אשר הבנים דבריו בתוך דברי פירוש רשבים כלמעלה א.ב. — (12) במדבר יד, מד. — (13) א, מא. — (14) א, מב. ושם כתוב: לא תעלו ולא תלחמו. — (15) יהושע ה, ו. — (16) בכ"י: כשנלחמו. — (17) גם זאת הוספת המעתיק הראשון היא.

הגדל
ישראל,
לכך הוא
שרה היו
נע, אבל
שנה וני.
בימים
שלחתי
תנרגני?
כאשר
וצאים:]

במדבר:
לקראת
בשעיר,
מעליו ב):

היושבים
הזוכר]
אינו עונה
בני עשו
עברים
וגם מים
ר עשו לי
לעבר
כלם חדר
בד הוקה

ד ב, ו.
וזה אין
רשי.
הזה בשם
מנו, אבל
לך רשי
ישו כאן
כא.
לא יובן.
כתובים.
הם שמות
בפסוק
בכ, —

אתם¹): 20. ארץ רפאים תחשב אף הוא. כמו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים שכת' שם² את החתי ואת הפרזי ואת הרפאים, אף היא נחשבת כרפאים ואע"פ כן נפלו לפניהם ונצחום וכל שכן שאתם תירשון³. תחשב, אבל לא נקראת ארץ רפאים כי אם ממלכת עוג בכשן שכת' בה לפנינו⁴ ההוא יקרא ארץ רפאים, כלומר הוא רפאים שנאמר בין הבתרים ולכך ירשום ישראל⁵: 23. כפתורים היצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. אף אתם תדעו כי הק' ינחילכם את אשר נשבע לאבותיכם⁶: 24. והתגר בו. כמו והתגרה: 29. והמואבים היושבים בער. אבל בשאר מואבים כת' בהן⁷ אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. וכן [בני עשו] היושבים בשעיר, כמו שפירשתי למעלה⁸, אבל בני עשו הקרויים אדום יצאו לקראתכם בחרב⁹ ויט ישראל מעליו ויסבו את הר שעיר ימים רבים¹⁰:

ג. 4. ארגב. פתרונו לפי עניינו¹¹: 11. כי רק עוג מלך הבשן וג'. לכך אמר לו הק'¹² אל תירא אותי: הנה ערשו. עריסה של קמן כשהיה תינוק. בירציל¹³ בלע: ערש ברזל. לפי שכשהיה קמן היה חזק מאד ובהשתטחו היה משכר ערם של עץ לכך עשאוהו של ברזל, כי לאדם גדול שיש בו דעת לא היה צריך כך: הלה היא ברבת בני עמון. עדיין מונחת שם במקום שנתגדל בקטנותו לתמהון שהיה גדול בקטנותו כל כך, אבל מיטת אדם גדול אין רגילין להצניע במקום אחד, כי בהרבה

ד) בפרק אילו טרפות בנמי אחות הדם¹⁴ עוים מתימן בא, ולמה נקרא עוים? שעיו את מקומם. ד"א שאיו לאלהות הרבה. ואלף מתחלפת בעיין. ד"א שכל הרואה אותם אחותו עוית. פי' חולי ששמו כן. ובבראשית רבא¹⁵ עוים שהצדו את העולם והוצדו מן העולם ונרמו לעולם שיצוד היהודי¹⁶ עוה עוה עוה אשימנה. ר' אלעזר ברי' שמעון אמר שהיו בקאין בעפרות כנחש, בגלילה צווחין לחייו עויוא¹⁷:

¹ כאשר כתב רשב"ם לפסוק ה בסוף. — ² בראשית טו, כ. — ³ כדברין לפסוק ה בסוף. — ⁴ ג, יג. ובכ"י בפנינו במקום לפנינו. — ⁵ גם אלה כדברין לפסוק ה בסוף. — ⁶ כג, ה. — ⁷ ב, ד. — ⁸ במדבר כ, כא. — ⁹ כנאמר למעלה ב, א. — ¹⁰ סמך על דברי רש"י. — ¹¹ בפסוק ב. — ¹² berceau והיום bercel ובל"א Wiege.

¹³ חולין דף ס ע"ב. ובתלמוד שלנו הגדפס אינה נמרא למשנה ה המתחלת אחוות הדם אלא למשנה ו של אילו טרפות המתחלת סימני בהמה וחיה. — ¹⁴ בפרשה כו. — ¹⁵ יחזקאל כא, לב. — ¹⁶ דברי אגדה הם שנכתבו בכ"י באותיות קטנות במקום המצויין ואין לה יחס לפירוש רשב"ם אלא שרצה הכותב להביא פירושי אגדה לתיבת עוים שלא פירשה רשב"ם.

מקומות יש לו מיטות: באמת איש. איש שהגדיל כל צורכי: 13. ההוא יקרא ארץ רפאים, שנוכר בכרית בין הכתרים כמו שפירשתי למעלה⁽²⁾: ה)

וּאֶתְחַנֵּן.

23. החלות. כדכתי' למעלה⁽³⁾ היום הזה אהל תת פחדך. החלות הח' גורמת לה' פתח. וכן⁽⁴⁾ העירתי מצפון. וכן⁽⁵⁾ העדותי בכס היום. ⁽⁶⁾ החתות כיום מדין. אבל בלא אחה"ע יאמר הקימות הרימות השיבות⁽⁷⁾. כולם חטפין⁽¹⁾: [24. גדלך. ⁽⁸⁾ שמסרת בידי סיחון ועוג: 28. וחזקהו ואמצהו. לזרוו ולומר לו אל תירא ואל תחת: 29. ונשב בניא עד עתה מול בית פעור בערבות מואב. וממה

ה) ואני שמעתי לכך אומר הלה, היא ברבת בני עמון⁽⁹⁾ מפני ששמע שמשו נצטוה מפי הגבורה⁽¹⁰⁾ אל תצרם ואל תתגר כם על בני עמון, ⁽¹¹⁾ דאפילו אנגריא לא הורשו ישראל על בני עמון, וידע שישראל ילחמו עליו, לכך הקדים ונתן ערשו ומיטתו בתוך העיר ברבת בני עמון, והיא היתה עיר מלוכה כדמפרש בספר שמואל⁽¹²⁾, כדי שלא יכזהו ישר' על מיטתו כי ידע שלא הורשו לבא שמה [לכבוד⁽¹³⁾]:

ו) ואתחנן. בילמדנו פרשת שלח לך⁽¹⁴⁾ ואל תשאל לו בשעת נדרו. מנין? ממשו, כשאמר לישראל⁽¹⁵⁾ שמעו נא המורים, נשבע הקי שלא יכנס לארץ שני⁽¹⁶⁾ לכן לא תביאו את [וגי]. אמר משה, שעת כעס ושעת שבוטה היא⁽¹⁷⁾ איני מדבר עכשיו. המתין שנה ואחר כך התחיל והתחנן לפניו שני ואתחנן אל יי. אמר הקי, בשביל שהמתנת, שאר המתים יורדים לשאול ואתה תעלה, שני עלה ראש הפסגה, ותראה משם⁽¹⁸⁾:

1) שלא כדברי התרגומים שהלך רשי בעקבותם. — 2) ב, כ. גם במקום הזה נמצא בכי' הוספת מעתיק באותיות קטנות והעתקתיה באות ה. — 3) ב, כה. — 4) ישעיה מא, כה. — 5) ל, יט. — 6) ישעיה פ, ג. — 7) מביי II. אבל מביי I: כשאניו (כשאין?) שם אותיות אחה"ע יאמר הרימות הקימות הטיבות. וגם זה נכון. — 8) הפירושים האלה הובאו בשם מיד שמואל בתוך פירוש כי למחבר שלא נודע שמו והוציאו לאור הח' בערלינגער ני' בספרו פליטת ספרים דף 9 בחלק העברי.

9) בכי': בני עמים. — 10) ב, יט. — 11) דברי הנמרא הם בכנא קמא דף לח ע"ב. ותיבת אנגריא יונית היא ἀγγαρεία ובלא Frohdienst. — 12) שמואל ב' יב, כן. — 13) מקום ההוספה הוא הנכון הוא אתרי פירוש רשבי"ם לפסוק יא אשר עליו הוסבה. ותיבת לכבוד בסוף ההוספה הכנסתי על פי דברי רשבי"ם למעלה ב, ה. ולא כמו שכתבתי בספרי RSBM בדרך 56 בהערה 1. — 14) אבות ד, יח. — 15) כמדבר ב, י. — 16) שם ב, יב. — 17) בכי': הוא. — 18) דברי אנגרה הם לתחלת פרשת ואתחנן שהכניס הכותב במקום הזה.

שראיתם כאן יש לכם ללמוד, כמו שמפרש והולך עיניכם הראות את אשר עשה [וי'] בכעל פעור [וג'] ואתם הדבקים וגי':
 ד. 7. בכל קראינו אליו. כדכתי' (1) וישמע אלהים את נאקתם, [וכתי' (2) ופרעה הקריב [וג'] ויצעקו בני ישראל אל יי', מה (3) תצעק אלי דבר אל בני ישראל [וג']. וכן במן וכן בשל (4) וכן במים (5):
 11. ותקרבון ותעמדון תחת ההר וג'. דכתי' (6) ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה ויתיצבו בתחתית ההר, בסמוך תחת ההר (7). כל גבוה אצל נמוך הגבוה קרוי „על“ והנמוך קרוי (8) „תחת“.
 (9) יושב פתח האהל [וג'] נצבים עליו. וכן תחת ההר לפי שהם נמוכים וההר גבוה מהם. והוצרך לכתוב לפי (10) שכתוב (11) לפנינו (12) ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה וג': 14. ואותי צוה. מלבד (13) עשרת הדברים: 16. סמל. [כמו] (14) סמל הקנאה המקנא, ענין דמות (15): 19. אשר חלק. להאיר (16). ולפי עיקר הפשט אשר הניח אותם לכל העמים לעובדם, כי אינו חושש בהם. אבל אתכם לקח יי' ויוצא אתכם להיות לו לעם נחלה ולעובדו, והוא יהיה לכם לאלהים (17): 26. את השמים ואת הארץ. ועצר את השמים והארמה לא תתן את יכולה (18): 28. ועבדתם שם. כתרנומו: ולא יריחון. כדכתי' (19) ואין רוח בפייהם: 37. ויוציאך בפניו. ועברתי בארץ מצרים (20), ויי' הולך לפנייהם יומם (21): 38. כיום הזה. שכבר התחלתם לירש את ארץ סיחון ועוג: 41. או יבדיל משה. למה הפסיק דברי משה שהם מחוברים יחד זה אחר זה וכתב זה המעשה בינתיים? אלא לפי שהאריך בדברים עד עכשיו, ועתה מתחיל לפרש

(1) שמות ב, כד. — (2) שמות יד, י. טו. — (3) בכי' I: ומד. — (4) שמות טו, ו. ח. ט. יב. — (5) שמות יז, ב. ה. — (6) שמות יט, ז. — (7) בסמוך תחת ההר מכי' II. — (8) קרוי מכי' II. — (9) בראשית יח, א. ב. וכי' שם לפסוק ח. — (10) בכי' I: לכתוב כאן כמו. — (11) בכי' II: שאומרת, — (12) ה, כב. — (13) בכי' I: ללמד. — (14) יחזקאל ח, ג. ושם כתוב: המקנה. — (15) בכי' I: ענין אליל. — ובשני כ"י בא המאמר לפני פירוש פסוק יד. — (16) הוא פירוש מתרגום השבעים בנמרא מנילה דף ט ע"ב שהביאו רש"י. — (17) הפירוש הזה הובא בשינוי לשון בשם מ"ר שמואל בפירוש שהוציא לאור ה"י בערלינער בספרו פליטת סופרים דף 11 למעלה. — (18) השתמש בדברי המקרא יא, ז' לפרש כעין שפירש לב, א. — (19) כתוב כזה לא נמצא בכל המקרא. ואם כן אולי זכרוננו הטעהו ורצה לכתוב או מיהוקאל לו, ח: ורוח אין בהם, או מתהלים קלה, ז: אף אין יש רוח בפייהם, ולפי שבמזמור הדומה לזה כתוב (תהלים קטו, ו) אף להם ולא יריחון, לכן פירש תיבת יריחון גם כזה רוח. — (20) שמות יב, יב. — (21) שמות יג, כא.

המצותי היאך ביאר את התורה הזאת, והוא צריך לומר בשפטים
 ושטרים⁽¹⁾ שלש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר י"י אלהיך נתן
 לך, ואם ירחיב לעתיד לבא ויספת לך עוד שלש ערים על השלש
 האלה, ועל שלש הערים שצוה לו הק' באלה מסעי⁽²⁾ לעשות בעבר
 הירדן לא הזכיר שם ולא צוה משה לישראל, לכך כתוב כאן כי
 משה הבדילם כבר ולכך לא צוה לישראל:

ה. 5. לאמר. מוסב למעלה⁽³⁾ פנים בפנים דבר י"י עמכם לאמר
 אנכי י"י אלהיך: 7. על פני. נראה לי אפילו אתה מאמין בי לא
 יהיה לך אלהים אחרים מבלעדי לקסום בהם קסמים כתרפים של
 לבן שקרא אותם אלהי⁽⁴⁾ שאינן⁽⁵⁾ אלא לקסום קסם. וכן⁽⁶⁾ לא תעשון
 אתי אלהי כסף, אע"פ שאתם מאמינים בי. וכן⁽⁷⁾ בלתי לי"י לבדו, ולא
 לו ולאחרים⁽⁸⁾: 12. שמור את יום השבת. כבר פירשתי בדברות
 הראשונים למה נאמר כאן זכור וכאן שמור: כאשר צוך י"י
 אלהיך. כלומר כמו שמפורש הטעם⁽⁹⁾ בדברות הראשונים⁽¹⁰⁾ כי
 ששת ימים עשה י"י את השמים ואת הארץ ונ'. ובשכיל ששמירת
 שבת וכיבוד אב ואם מצות עשה הם נאמר בהם כאשר צוך י"י
 אלהיך, אבל בכל שאר דברות שהן אוהרת לאוין אין ראוי לומר
 כאשר צוך כדכתי'⁽¹¹⁾ מצוך היום לעשותם. אבל לא מצינו מצוך
 שלא לעשות⁽¹²⁾: 19. ולא יסף. שוב לא נוסף קול גדול כזה בעולם
 לפי פשוטו⁽¹³⁾, כי כל יסף לשון תוספת⁽¹⁴⁾ אם יספים אנחנו, אבל⁽¹⁵⁾
 ספו תמו מן בלהות מגורת⁽¹⁶⁾ האף תספה צדיק עם רשעו: 28. ואתה

(1) יט, ב, ה, ט, וקיצר שני הכתובים האחרונים לפי שארכו לו יותר מדאי. —
 (2) לה, יד, — (3) לפסיק ד, — (4) בראשית לא, ל, — (5) בכ"י I: שאינו. ובכ"י II
 חסדים הדברים האלה. — (6) שמות כ, כג, — (7) שמות כב, יט, — (8) בשני כ"י: ולא
 לאחרים, וא"כ טעות נושנת היא. ורצה רש"י לפרש תיבות על פני כאן כמו את
 בפרשת יתרו, שאף אם לא יעבוד ע"ז אלא יקבלנה כדי לקסום קסם והוא מאמין
 ועובד את י"י, הוא עובר על המצוה החמורה הזאת, כי את י"י לבדו יעבוד ולא את
 אחרים עמו. — (9) בכ"י I: כלומר מה שמפרש. — (10) שמות כ, יא, — (11) ו, יא, —
 (12) כל המאמר מן „ובשכיל ששמירת שבת“ עד „מצוך שלא לעשות“ אינו
 בכ"י I. ואולי תוספת תלמיד היא כי יש להשיב על הדברים האלה, הלא מקרא
 מלא הוא (ויקרא ד, ב, יג, כב, כז; ה, ז): מכל מצות י"י אשר לא תעשינה. וגם
 נראה שהוא פירוש אחר לתיבות כאשר צוך י"י אלהיך שכבר פירש רש"י
 בתחלת המאמר הזה. ובספרי RSBM בדרך 111 בסוף הערה 7 נדפס בטעות:
 מצוה שלא לעשות במקום מצוך שלא לעשות. — (13) ולא כפירוש
 האגדה בסוטה דף י ע"ב וסנהדרין דף ז ע"א ובתרומים ולא כפירוש הראשון
 ברש"י, ורש"י מכריע כפירוש רש"י האחרון. — (14) ה, כב, — (15) תהלים
 עג, יט, — (16) בראשית יח, כג, כד.

אות
קתם,
מצעק
ים⁽⁵⁾:
העם
תחת
חת".
שהם
ינו⁽¹²⁾
צוה.
עניין
הניח
ה"י
לכם
שמים
ולא
בברתי
שכבר
למה
מעשה
לפרש

ט, ו, ז,
ת החר
ת. —
כב. —
ככ"י I:
פירוש
וש הזה
בספרו
יש כעין
י וברונו
קלה, ז:
קטו, ו,
שמות

פה עמוד עמדי ואדברה אליך [וגי] ועשו בארץ וגי. והו' שאמר
משה למעלה⁽¹⁾ ואותי צוה יי' בעת ההוא ללמד וגי לעשותכם
אותם בארץ וגי:

ו. 4. יי' אלהינו. יי' הוא לכדו אלהינו ואין לנו אלוה אחר עמו.
וכן בדברי הימים⁽²⁾ ואנחנו יי' אלהינו ולא עובדנו, כלומר עמכם עגלי
זהב אבל אנו יי' הוא אלהינו ולא עובדנו אותו כבית ירבעם⁽³⁾: יי' אחד.
לו לכדו נעבוד ולא נצרך עמו אלוה אחר⁽⁴⁾ אפילו לקסום קסמים
כמו שפירשתי למעלה⁽⁵⁾: 5. ובכל נפשך. לפי פשוטו אפילו נוטלין
את נפשך⁽⁶⁾, שהרי כבר אמר בכל לבבך: 7. ושננתם. לשון חדוד
לפרשם היטב כמו⁽⁷⁾ אשר שגנו כחרב לשונם:

ו. 1. ונשל. והשליך. כל דבר הנעקר ממקום שהוא אדוק וקבוע
בו⁽⁸⁾. וכן⁽⁹⁾ כי ישל ויתך, ונשל הברזל מן העץ: 5. כי אם כה
תעשו להם. אלא כה תעשו להם⁽¹⁰⁾: תגדעון. גידוע נופל באילן
ובכל דבר ארוך כדכת'⁽¹¹⁾ וכל קרני רשעים אנדע⁽¹²⁾: 7. לא
מרוככם מכל העמים. אנשי לבב יבינו ויתמהו וכי משה רבינו
היה סבור שישראל היו טועים כזה הדבר שיהו מרוכבים מכל
האומות שבעולם שהוצרך לאמר לא מרוככם? ועוד שאמר חשק
יי' בכם. וכי בשביל שהם מרוכבים יאהב הק' אותם⁽¹³⁾? אלא כך
פירושו. לפי שאמר למעלה⁽¹⁴⁾ ונשל גוים רבים מפניך החתי וגי שבעה
גוים רבים ועצומים ממך, ושמא תאמרו אנו מרוכבים מאותן שבעה
עממים ובעוצם ידינו נגרש אותם. לא מרוכבים אתם מכל אותם
שבעה עממים, ולא מרוככם חשק יי' בכם לנצח אותם אלא
אתם המעט מכל אותם⁽¹⁵⁾ עממים. אלא מאהבת יי' אתכם
ובשביל⁽¹⁶⁾ שבעתו לאבותיכם ונשל⁽¹⁷⁾ אותם מפניך: 9. וידעת כי
יי' אלהיך הוא וגי. כלומר ושמא תאמרו הואיל ונשבע לאבותינו

⁽¹⁾ ד, יד. וכן רמז שם. — ⁽²⁾ דברי הימים ב' יג, י. — ⁽³⁾ בכ"י I: כלומר
ה' אלהינו ולא העגלים שאתם משתחווים להם. ונוסחת כ"י II נראה בעיני יותר
בעבור שהיא דומה לדברי המקרא דה' ב' יג, ח. — ⁽⁴⁾ בכ"י I: ולא נצרך
לעבוד עמו אל אחר. — ⁽⁵⁾ ה, ז. — ⁽⁶⁾ כבספרי וברכות דף סא ע"ב שהלך רש"י
בדרכם. — ⁽⁷⁾ תהלים סד, ד. — ⁽⁸⁾ בכ"י II: כל דבר שהוא אדוק וקבוע. —
⁽⁹⁾ כח, מ. — ⁽¹⁰⁾ יט, ה. — ⁽¹¹⁾ בכ"י I נשמט הפירוש הזה ונשארו אך דברי
המקרא. — ⁽¹²⁾ תהלים עה, יא. — ⁽¹³⁾ ע' בספרי RSBM דף 147 הערה 3. —
⁽¹⁴⁾ בכ"י II: יבחר בהם יותר לאהבה אותם. והבחר יבחר. — ⁽¹⁵⁾ בפסוק
א'. — ⁽¹⁶⁾ בכ"י I חסר: ז. — ⁽¹⁷⁾ בשני כ"י: בשביל. — ⁽¹⁸⁾ תיבת ונשל חסרה
בכ"י II וגם לפני זה חסרות תיבות רבות שם כמאמר הזה.

לתת לנו את הארץ למה נוקק עוד¹) לשמור מצוותיו כי יעשה מה שהבטיח מכל מקום. על זאת אני משיב לכם כי אם לא תשמרו מצותיו לא תירשו את הארץ, והוא לא יעבור על שבעתו², כי זו היא מידתו, שומר וממתין הברית והחסד שנשבע לאבות לקיים מה שהבטיחן עד אלה דור לאותו דור שיהיו אוהביו ושומרי מצותיו. והו שאמר לפנינו ומסים את דבריו³) והיה עקב תשמעון וג' ושמר יי' אלהיך לך את הברית ואת החסד, לך ישמרנה ולא ימתין עד אלה דור⁴): 10. ומשלם לשנאיו גמול הטאתיו אל פניו בחייו לו ולבניו עד דור רביעי. והו לא יאחר או בחייו או עד רביעים. והו פשוטו. וזו היא מדה טובה מרובה ממדת פורענות. שעל החטאים לא יענש מרביעי ואילך, אבל גמול החסדים אע"פ שחוטאים הדורות אחר הצדיק, תיגמל צדקתו⁵) אף לדור אחרון של אלה דור שיימצא תמים: 11. ושמרת. כמו שפירשתי לך טעמו של דברו):

והיה עקב תשמעון.

12. ושמר יי' אלהיך לך. כי לדור כשר הוא שומר הבטחת חסד אבות, ואם לא תשמרו המצוות לא ישמר לך אלא לדור

(1) היום לעשותם. (6) בהגדת ילמדינו בעניין (7) כי מי נוי גדול. אמר ר' אשעיה מי כאומה זאת שיודעת אופי של אלהיה⁸), יודעים מה היא מבקש להם⁹) והם עושים, יודעים היאך הוא מחבבן וכי¹⁰). פי' הערוך אופי, דעתו.

(1) בכ"י I: למה הוצרכנו. — (2) ר"ל בכך. ורצה לפרש תיבות האל הנאמן בפסוק הזה. — (3) בפסיק יב. — (4) בתוספות שבספר דעת זקנים דף טט ע"ד ובפענה רזא דף נו ע"ב הובא הפירוש הזה כשינוי לשון בשם רש"ם. — (5) בכ"י I: אע"פ שחוטאין מאה דורות צדיק אחד תעמוד צדקתו. (6) דברי אנדה הם בסוף פרשת ואתחנן שהוסיף הכותב כאן באותיות קטנות. — (7) ד, ז, ו. — (8) כן היא נירסת הערוך והיא נכונה. ובכ"י: אהיה, בהשמטת הלמ"ד בכונה כדרכו בכתיבת שם אלהים. — (9) תיבת להם אינה בערוך. ואולי נולדה מהכפל תיבת והם הבאה אחרי כן, ומכל מקום היתה צריכה להיות: מהם. — (10) עד עצם התיבה הואת עם הוספת תיבת וכי' הובא המדרש הזה בערוך. וראה שלקחו הכותב משם.

שואמר
ויתכם

י עמו.

עגלי

אחד.

קסמים

נוטלין

חדוד

וקבוע

ם כה

באלן

לא

רבינו

מכל

חשק

א כך

שבעה

שבעה

אותם

ם אלא

אתכם

עת כי

ובותינו

כלומר

ני יותר

א נצרך

לך רשי

כוע.

ך דברי

ה 3.

בפסוק

ל חסרה

אחר: 14. עָקַר. כולו קמץ. כמו מן חָכַם יאמר⁽¹⁾ אשה חָכְמָה, מן שָׁפַל⁽²⁾ שָׁפְלָה איננה, כמו כן מן עָקַר עָקְרָה, וכן מצאתיהו בכל ספרי ספרד: 23. והמם מהומה גדולה. על כרחך וְהָמָם כמו⁽³⁾ וסכב ביתאל [כמו] שמש מן שממה,⁽⁴⁾ על הר ציון ששמש. וממ"ץ כפולים, ופירושו והרעים קול מהומה גדולה במלחמה עד השמדם. ואילו היה פירושו של מ"ם אחרונה כמו אותם, היה לו לכתוב וְהָמָם⁽⁵⁾ אבל מגורת המה,⁽⁶⁾ יהמה לבי, יאמר וְהָמָם, והמה אותם, כמו מן עשה⁽⁷⁾ עצבי עָשָׂם ומן⁽⁸⁾ כאשר ראה יעקב⁽⁹⁾ ויאמר יעקב כאשר רָאָם, ראה אותם, אף⁽¹⁰⁾ וְהָמָם מגורת המה יתפרש המה⁽¹¹⁾ אותם. ואם תאמר לפדש גם את זו כמו המה אותם, אי אפשר לומר כן, לפי שלשון המיון נתלה בנוף האדם,⁽¹²⁾ לבי ככנור יהמה, מעצמו, [וכן]⁽¹³⁾ יהמו יחמרו מימיו. ואם רוצה לומר המיון שעושה

תוספת. בשוחר טוב פרשת למנצה בנינו⁽¹⁴⁾ אמר ר' זעירי אדם יש לו בן בית. פנים ראשונה נכנס אצלו ומושיבו על המטה, שנייה על הבסא, שלישי על הספסל⁽¹⁵⁾, רביעיית אומר כמה פלוני דוחק עלי ומטריחני. אבל הקי כל ישראל דוחקין אותו בתפלה והוא שומע ושמת. לכך נאמר⁽¹⁶⁾ מי כירי אלהינו [וגי] בכל קראינו אליו. אמר ר' יצחק⁽¹⁷⁾ בשם ר' יהודה ע"ז נראת קרובה שנאמר⁽¹⁸⁾ ישאוהו על כתף יסבלוהו, והיא רחוקה לבסוף⁽¹⁹⁾ אף יצעק אליו ולא יענה. אבל הקי נראה רחוק כמו שאמרו⁽²⁰⁾ מן הארץ עד לרקיע חמש מאות שנה וכן בין כל רקיע ורקיע וכי, ואדם נכנס לבית הכנסת ולוחש והקי שומע תפלתו הה"ד בכל קראינו אליו: בילמדינו פרשת אם שמר תשמרון⁽²¹⁾ רמ"ח תיבות יש בקרית שמע שמשמרת רמ"ח איברים: ועוד בילמדינו ובפסקתא דשור או כשב⁽²²⁾ משל למלך ששלח פרוודונמא⁽²³⁾ שלו למדינה, נטלוה ועמדו על רגליהם ופרעו את ראשיהם וקראו אותה באימה כרתת ובויע, כך אמר הקב"ה לישראל קרית שמע פרוודונמא שלי: וכן בפסקתא דבחודש השלישי⁽²⁴⁾ אל יהו דברי אנדה של תורה בעינד כפרוודונמא ישנה. פי' הערוך פרוודונמא אגרת⁽²⁵⁾:

(1) שמואל ב' יד, ב; כ, טו. — (2) ויקרא יג, כא. כו. — (3) שמואל א' ז, טו. ותיבת ביתאל חסרה בכ"י I. — (4) איכה ה, יח. — (5) שלא כדברי רש"י. — (6) בירמיה מח, לו נמצא לבי למואב כחלילים יהמה. — (7) ישעיה מח, ה. — (8) בראשית כט, י. — (9) בראשית לב, ג. — (10) אף חסר בכ"י I. — (11) בכ"י I: המם. — (12) משני כתובים מעורבים זה בזה: ישעיה טו, יא וירמיה מח, לו. ועיין דף 59 הערה I. — (13) תהלים מו, ד. והמקרא הזה נשמט בכ"י I.

(14) בתהלים מזמור ד. — (15) בכ"י: ספסל, אבל בשוחר טוב דפוס ויניציא שנת רננו דף ו ע"א: הספסל. ועוד שינוים אחרים שם. — (16) ד, ז. — (17) בשוחר טוב הגדפס: פנחס, — (18) ישעיה מו, ז. — (19) שם, — (20) בכ"י: כמתאמר. והמאמר בנמרא חגיגה דף יג ע"א. — (21) דברים יא, כב. והפסוק הזה בא תיכף אחרי פרשת והיה אם שמוע. — (22) בפסקתא דפס' בוכער דף עו ע"א. — (23) בערוך: פרוודונמא. — (24) בדפוס בוכער דף קב ע"א. — (25) באמת הוא *Befehl* ובל"א *πρόσταγμα*.

לאחרים⁽¹⁾ צריך להדגישו והקמם, כמו⁽²⁾ בְּלָה שָׁאֲרֵי מַעֲצָמוֹ,⁽³⁾ אויבי
כָּלָם, לאחרים,⁽⁴⁾ בְּלָה י"י את חמתו.⁽⁵⁾ יִשְׁנָה הכתם הטוב, מעצמו,
לפיכך רפי⁽⁶⁾, ולאחרים יאמר⁽⁷⁾ וְיִשְׁנָא את בגדי כלאו,⁽⁸⁾ וְיִשְׁנָה
ואת נערוותיה:

ח. 2. למען ענותך. זהו עיני שאין פת בסלך, וחייך⁽⁹⁾ תלויים
למרום בכל יום: 7. כי י"י אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו'
ולבסוף⁽¹⁰⁾ ורם לבבך ושכחת, לכך אני מצוך לזכור את הדרך
וסיפוק צרכיך משמים, וידעת כי לא בכח יגבר איש⁽¹¹⁾: 9. אשר
לא במסכנות תאכל בה לחם. כלומר לא תאכל פת חריכה
כדרך עני ומסכן, שהרי מלבד החטה והשעורה שהוא לחם יהיה לך
גפן ותאנה ורימון וגו' ודבש תמרים שהם מתוקים: 20. עקב
לא תשמעון. זהו סיום כל הפרשה. תחלת הפרשה⁽¹²⁾ ויהי עקב
תשמעון תנחלו את הארץ, ועקב לא תשמעון תאבדון ממנה:

ט. 3. והאבדתם מהר. כל מלחמת שתלחמו בהם תנצחו
במהירות בלא טורח כוללה ומצודות ימים רבים, ומכל מקום לא
תוכל לכלותם את כולם⁽¹⁴⁾ מהר פן תרבה עליך חית השדה⁽¹⁵⁾,
כי לא אניח לכם להלחם על כולם בשנה אחת⁽¹⁶⁾. לא תוכל⁽¹⁷⁾ לשון
התראה כמו⁽¹⁸⁾ לא תוכל לתת עליך איש נכרי,⁽¹⁹⁾ לא תוכל
לאכול בשעריך: 4. אל תאמר כל בכך כשיהדוף י"י אלהיך אותם
מלפניך, שני דברים גרמו לי לנחול הארץ הזאת, אילו האומות
נתחייבו ברשעתם להתגרש מן הארץ, ומה שאני זוכה בה יותר
מאומה אחרת, בצדקתי⁽²⁰⁾ הביאני י"י יותר משאר אומות האיל

(1) בכ"י I: ואם היה המיין עושה לאחרים. ועיין RSBM דף 134 הערה 9
והערה 10. — (2) תהלים נג, כו. — (3) איכה ב, כב. — (4) איכה ד, יא. —
(5) איכה ד, א. ובכ"י I: כלה שא"י מעצמו כלה את אחרים ישנה וגו'. —
(6) בכ"י II תחטנה תיבות לפיכך רפי. — (7) מלכים ב, כה, כט. —
(8) אסתר ב, ט. — (9) בכ"י II: נסלו וחיוו. — (10) בפסוק ד. — (11) השתמש
(12) בדברי הכתוב שמואל א ב, ט. — (13) כנאמר בפסוק הקודם. — (14) בכ"י I:
כל תחלת הפרשה, בכ"י II: כל הפרשה, והרכבתי שתי הנוסחאות, כי בזה
עולה המאמר יפה, והכתוב הוא ז, יב. — (15) תיבות את כולם הוספתי מכ"י II. —
(16) בדברי הכתוב לעיל ז, כב. וגם המקרא בשמות כג, כט נאמר לענין הזה.
ובעל קרן שמואל הטיב לפרש שרשבי"ם רצה להראות שאין והורשתם והאבדתם
מהר הנאמר כאן מותר לא תוכל כלותם מהר הכתוב לעיל ז, כב. — (17) בכ"י I:
בפעם אחת. וכל סוף המאמר נשמט שם מבאן ואילך. — (18) ר"ל לא תוכל
הנאמר בפסוק המובא כאן (ז, יב). וזאת היא דרך רשבי"ם לפרש המובא במקרה. —
(19) ז, טו. — (20) יב, ז. — בכ"י II: כי בצדקתי.

כמה,
בכל
והקמם
שמים.
ה עד
ה לו
והמה
יאמר
תפרש
אפשר
המה,
עושה
ת. פנים
של⁽¹⁵⁾
איתו
ז. אמר
ובלוהו,
מרז⁽²⁰⁾
נכנס
פרשת
יבדים:
שלו⁽²¹⁾
כרתת
פסיקת'
ישה.

כי ברשעת הגוים האלה י"י מורישם. (1) לא בצדקתך וביושר לבבך [וגי], שהרי (2) זכור אל תשכח את אשר הקצפת וגי. אפס אחד משני הדברים אמת, כי ברשעתם הפסידו נחלתם, ומה שאתה זוכה בה (3), לא בצדקתך אלא למען הקים את השבועה וגי: 17. ואשברם. כי לא עצרתי כח. כמו שפרשתי בפרשת כי תשא (4): 19. גם בפעם ההיא. מלבד כמה פעמים שהתפללתי עליכם (5): 25. ואתנפל לפני י"י את ארבעים היום וגי ואתפלל אל י"י ואומר וגי. מי האיש החכם יתן לב ויבין (6) למה הוצרך לכפול כאן נפילת ארבעים יום? וכי דרך המקרא לחזור ולכפול דבר לומר כשנפלת לפני י"י ארבעים יום (7) כך וכך נתפללתי? למעלה היה לו לומר, ולא היה צריך לחזור ולכפול כדי להודיע לישראל, בלשון זה התפללתי? אפס חכמה גדולה יש כאן ולהוכיח ישראל בא. שמא תאמרו (8), והלא חטא גדול כמעשה (9) העגל הועילה תפלתו של משה וניצלנו, אף בארץ ישראל אם נחטא ויעילו לנו תפלות הנביאים. אמר להם משה (10) לא תועיל לכם תפלה (11) בארץ ישראל. כי עתה לא נתכפר לכם אלא כדי (12) שלא יתחלל שמו, שהרי כך התפללתי (13) זכור לעבדיך וגי פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלתי יכולת י"י להביאם, ולכך לא נתחייבתם מיתה במדבר. אבל לאחר שיהרגו לפניכם שלשים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ, אז יוציאכם ויגרש אתכם מן הארץ שאין כאן עוד (14) חילול השם לאמר האומות מבלתי יכולת י"י, אלא יאמרו הגוים, ישראל חטאו לו (15), כמו שמפורש באתם נצבים (16) ואמרו כל הגוים על מה עשה י"י ככה לארץ הזאת מה חרי האף וגי ואמרו על אשר עזבו את ברית י"י אלהי אבותם וגי ויתשם י"י מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול ושליכם אל ארץ אחרת כיום הזה:

(1) פסוק ה. — (2) פסוק ז. — (3) חזר לפסוק ה. — (4) לשמות לב, יט. — (5) בכ"י I: מלמד שכמה פעמים התפלל עליהם. — (6) בכ"י I: ישיב לב. — (7) בכ"י II: מיום. והנכון: מי יום, וזה נולד מתיבות ארבעים יום. — (8) בכ"י I הנוסחא קצרה ומשובשת בודאי בתחלתה ובסופה וזה לשונה: וכן דרך המקרא לכפול דבר ולומר דעו לכם שכשנפלת לפני י"י מי יום כך וכך נתפללתי, אפס חכמה גדולה בא להודיע לישראל שמא תאמר. — (9) בשני כ"י: במעשה. — (10) בכ"י I חסרה תיבת משה. — (11) בכ"י I: תפלת. — (12) בכ"י I: כי עתה נתכפר להם כדי. — (13) בכ"י I: שהרי כאן התפלל כך. — והכתוב שהביא רשבים הוא פסוק כו. כח. — (14) בכ"י I חסרה תיבת עוד. — (15) בכ"י II: חטאו לך. — (16) כט, כז. — כו. וכן כתב רשבים שם לפסוק כד.

י. 6. ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן וגו'. וכי תאמרו אלי⁽¹⁾, אתה אומר⁽²⁾ ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההוא, בתחלת הארבעים, והלא אנו יודעים שאהרן מת ואם כן מה הועילה תפלתך? אמר להם משה, לא בתחלת הארבעים מת במעשה העגל, אלא בסוף הארבעים מת בהר ההר באותו זמן כשנסעו מבארות בני יעקן שכאו שם ממוסרות⁽³⁾, כדכתיב במסעות⁽⁴⁾ ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן, והלכו משם עד הר ההר, שם מת אהרן ולא במעשה העגל ויכהן אלעזר בנו תחתיו שלבש שם בגדי אביו ודרך גדולה וכבוד מת שם על פי יי'. זהו דרך פשוטו, שהרי אין כתוב כאן ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן, ויחנו⁽⁵⁾ במוסרה, כענין שפירשתי אצל⁽⁶⁾ מקברות התאווה נסעו העם חצרות דלא כתב ויחנו בחצרות. אף כאן ובני ישראל [נסעו] מבארות בני יעקן, שאצל⁽⁷⁾ מוסרה⁽⁸⁾. או כלך לדרך זו, מבארות בני יעקן, כשכאו⁽⁹⁾ ממוסרה, ורבותינו דרשו משינוי המקראות מה שדרשו⁽¹⁰⁾: 8. בעת ההיא הבדיל יי' את שבט הלוי. בעת ההיא של מעשה העגל שמצאו חן בעיני המקום⁽¹¹⁾, כדכתיב⁽¹²⁾ ויאספו אליו כל בני לוי: ולברך בשמו. הכהנים לישראל:

יא. 2. את מוסר. כדכתיב לעיל⁽¹³⁾ כי כאשר ייסר איש את בנו יי' אלהיך מוסרד: 7. כי עיניכם, אלא עיניכם הרואות⁽¹⁴⁾: 10. כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים [היא]. כן⁽¹⁵⁾ שיטת פרשיות הללו. צריכים אתם לשמור את מצוות יי' אלהיכם⁽¹⁶⁾, כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות, ורעה מכל הארצות ללא שומרים⁽¹⁷⁾, כי הארץ אשר אתה בא שמה אינה כארץ מצרים שאין צריכים למטר ובין טובים ובין חטאים בטורח השקאת שדותיהם יש להם לחם, אבל ארץ ישראל

(1) בכ"י I: לוי. — (2) ט, כ. — (3) בכ"י II: במוסרה. ולא אכרתו. כי אולי פירוש במוסרה: אצל מוסרה, כפירושו לקמן. — (4) במדבר לז, לא. — (5) במדבר יא, לה. — (6) בכ"י I הנוסחא מקוטעת: שהרי אין כאן ובני ישראל נסעו העם חצרות ולא כתיב ויחנו בחצרות ובני ישראל מבארות בני יעקן שאצל מוסרה. — (7) במכילתא דבשלח בפרשת ויסע משה (מס' ד פרשה א). — (8) תיבות בעיני המקום נשמטו מכ"י I. — (9) שמות לב, כו. — (10) ח, ה. — (11) בכ"י I: רואות. ובכ"י II: ראו. — (12) בכ"י II כי במקום כן. — (13) בכ"י I: לשמור מצות יי'. — (14) בכ"י I: טובה מכל הארצות לשומרי מצותיו ורעה מכל ארצות ללא שומרים.

ובישראל
וגו'. אפס
שאתה
ועה וגו':
תשא⁽⁴⁾:
עליכם⁽⁵⁾:
אל יי'
נפול כאן
ול דבר
למעלה
לישראל,
ח ישראל
תפלתו
תפלות
ישראל.
שהרי כך
הוצאתנו
מיתת
וינחילכם
חילול⁽¹⁴⁾
אל חטאו
מעשה יי'
בת ברית
ה ובקצף
לב, יט.
לב, —
(6) בכ"י I
המקרא
ללתי. אפס
(10) בכ"י I
תה נתכפר
דשבים הוא
או לך. —

אם אתם שומרים מצוות עיני י"י אלהיך בה להשקותה במטר השמים מרשית השנה ועד אחרית (ה) שנה לתת מטר בעת הצורך(ח), והיה אם שמע תשמעו וגו'. ונתתי מטר וגו' ותאכלו לשובע¹ בלא טורח, ואם לאו ועצר את השמים ולא יהיה מטר: 21. כימי השמים על הארץ. כלומר ונתתי מטר מן השמים והאדמה תתן את יכולה²: 24. אשר תדרך כף רגלכם. להלחם בשבעה עממים: מן המדבר. דרום: נהר פרת. צפון: עד הים האחרון. ממקום שאתם עומדים עכשיו בקרן דרומית מזרחית של ארץ ישראל עד הים האחרון במערב: 25. לא יתיצב איש. בתוך התחומים הללו:

ראה.

26. ראה אנכי נתן לפניכם היום מצות ברכה וקללה כמו שמפרש והולך³ ונתת את הכרכה על הר גריזים ואת הקללה וגו':

(ח) והיה אם שמע תשמעו. ⁴ אם שמעת בישן תשמע בהרש⁵, וכן אם שכח תשכח, התחלת לשכוח סופך שתשכח⁶. כך שנייה באגדת שמואל⁷ במגילת חסידים⁸ מצאו כתוב אם תעזיב יום ימים תעובד משל לשנים שיצאו אחד מטבריא ואחד מצפורי ופגעו זה בזה בהרא משכונא והסחיו זה עם זה ופרשו זה מזה זה הולך מיל וזה הולך מיל נמצא זה רחוק מזה שני מילין. תוספת:

¹ בכ"י II: ונתתי מטר ארצך בעתו ואכלת ושבעת. — ² כלומר כל הימים היה לו לומר, למה אמר כימי השמים על הארץ? לרמוז שבשמור ישראל המצוות ירד מטר מאת י"י מן השמים על ארצם להוציא יכולה. — ובכ"י I: כלומר מטר מן השמים והאדמה תתן יכולה. — ³ בפסוק כט. ⁴ בכ"י I נכנסו כאן דברי אגדה, שהביא גם רש"י בקיצור, באמצע מאמר רשב"ם כדי להסמיכם לדברי הכתוב והיה אם שמע תשמעו שהביא רשב"ם בתוך פירושו. ותחלת האגדה נכתבה באותיות גדולות כפירוש רשב"ם, ומן תיבות כך שנייה והלאה באו אותיות קטנות. ובכ"י II לא נכתבו האגדות כלל, לא זו ולא הקודמות. ולעומת זה קצרו דברי רשב"ם בכ"י I יותר מן הראוי, כי נכתב שם: עיני י"י אלהיך בה מרשית שנה ועד אחריתה והיה אם שמע תשמעו. — ⁵ ברכות דף מ"א וסוכה דף מ"ז ע"ב. — ⁶ כציל כבדברי רש"י. והמקרא לעיל ח, יט. ובכ"י: התחלת לשכח סופך לשכוח. — ⁷ ר' שמואל בר ר' יצחק בתחלת מדרש ספר שמואל הגדפס. — ⁸ הספר הזה המובא שם במדרש שמואל כבדברי המוסף כאן אשר העתיקם משם נקרא גם כן מגלת סתרים והעיר עליו החכם צונץ בספרו Gottesdienstliche Vorträge דף 106.

27. את הברכה שתהיה על הר גרזים על ידי תנאי אשר תשמעו אל מצות יי' וגו': 30. אחרי דרך. הרי הם כמו שני פשטות. אבל בשביל שמעמו של דרך באות ראשונה נעשה שופר מהפך: מבוא השמש. שקעת השמש, כלומר אחרי דרך המערב:
 יב. 2. אשר עבדו שם את אלהיהם⁽¹⁾ הגוים אשר אתם יורשים אותם: 4. לא תעשון כן לי'י אלהיכם. לזכות לי'י⁽²⁾ בכל מקום: 8. איש כל הישר בעיניו. בכל מקום שאנו חונים שם במדבר אנו מקריבים במשכן המיטלטל ממקום למקום: 15. בכל אות נפשך. כנבולין שאין שם מקום להקריב, שם תאכל חולין בכל שערך: 19. כל ימיד על אדמתך. כל הימים אשר אתם חיים⁽³⁾ על האדמה: 20. כי ירחיב. ותהיה רחוק מן המקדש⁽⁴⁾: 23. רק חזק לבלתי אכול הדם. לפי שהדם מובלע בכל האיברים צריך להתחזק ולדקדק יפה להוציאו: 29. כי יכרית יי' אלהיך את הגוים וגו'. מפניך מוסב על כי יכרית⁽⁵⁾: 30. פן תנקש. כמו⁽⁶⁾ ינקש נושה⁽⁷⁾ דא לדא נקשן. לא תיטלטל לנוע וללכת אחריהם⁽⁸⁾:

יג. 3. ובא האות והמופת. שיודעים עתידות על ידי רוח מומאה ותרפים ואיב וידעוני⁽⁹⁾: 4. כי מנסה יי' וגו'. נתן כח בכשפים לדעת נולדות לנסות ולזכות ישראל שהתרה בהם⁽¹⁰⁾ לא יהיה כך מעונן ומעש ומכשף וגו' עד תמים תהיה עם יי' אלהיך, ואם לא יאמינו⁽¹¹⁾ לאותות נביאי עי'י⁽¹²⁾ זו היא זכותן: 7. יסיתך. כל עצה שסופה פורענות קורא הסתה⁽¹³⁾ ותסיתני [בז] לבלעו חנם, ⁽¹⁴⁾ אשר הסתה אותו איזבל אשתו, ⁽¹⁵⁾ ויסיתתו לעלות אל רמות גלעד: 10. כי הרג תהרגנו. אלא הרג תהרגנו⁽¹⁶⁾:

יד. 1. לא⁽¹⁷⁾ תתגודדו. כדכת'⁽¹⁸⁾ ויתגודדו כמשפטם בחרכות וברמחים כמו⁽¹⁹⁾ גודו אילנא: 23. למען תלמד ליראה. כשתראה

(1) כלומר תיבות את אלהיהם מוסבות על אשר עבדו שם. — (2) לי'י אלהיכם מדברי המקרא חסר בכי' I, ואחרי כן חסר לי'י בכי' II. — (3) בכי' I: אתה חי שלא כדברי הכתוב לא, יג. — (4) בכי' I: מן המשכן. — (5) בכי' I: כי יכרית יי' מפניך מוסב על כי יכרית, — (6) תהלים קט, יא. — (7) הניאל ה, ו. — (8) בכי' I: לא תיטלטל לנוע ולטוד ולרכוב (ולרדוף?) אחריהם. — (9) בכי' I: וידעונים. — (10) יח, יג. — (11) בכי' II חסרה תיבת יאמינו. — (12) בכי' I: ואם לא יאמינו בעז. — (13) איוב כ, ג. — (14) מלכים א, כא, כה. — (15) דברי הימים ב, יח, ב. — (16) תיבות אלא הרג תהרגנו חסרות בכי' I. — (17) בכי' I: ולא. — (18) מלכים א, יח, כח. — (19) הניאל ד, יא. כ.

במטר
 ר בעת
 ותאכלו
 מטר:
 השמים
 להלחם
 ד הים
 מזרחות
 איש.

לה כמו
 ללה וגו':

וכן אם
 במנילח
 צאו אחד
 ה ופרשו
 ספת:

לומר כל
 ישראל
 ובכי' I:

ע מואמר
 א רשבים
 מן תיבות
 יא זו ולא
 תב שם:
 כרכות
 ל ת, יט.
 בתחלת
 כדברי
 יו החכם

מקום שכינה וכהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל כמעמדם:
 27. והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו. אלא תשמחו עמך
 ותיטיב לך⁽¹⁾ ולו: 28. מקצה שלש שנים. שנת מעשר עני:
 טו. 2. כי קרא שמיטה ל"י. כלומר כי הגיע זמן שמיטה
 כמו⁽²⁾ מקראי קדש, ⁽³⁾ קרא עלי מועד, ⁽⁴⁾ קראו צום, כלם לשון זמן:
 4. אפס כי לא יהיה בך אביון. אם תשמט, הקי ישלם לך:
 5. אם שמע תשמע [וגו'] והעבטת. תקח משכונם בעל כורחם
 על הלוואותיך⁽⁵⁾: 8. כי פתוח תפתח את ירך. אלא: 9. השמר
 לך פן יהיה עם לבבך דבר בליעל. כלומר דבר של רשע⁽⁶⁾,
 כמו⁽⁷⁾ דבר בליעל יצוק בו, שפתרונו כך: 11. כי לא יחדל אביון
 מקרב הארץ. ⁽⁸⁾ כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא
 יחטא: 12. אחיך העברי. בניכתו: או העברייה, שמכרה אביה
 בקטנותה לאמה והגיעו שש שנים לשמיטה קודם הכאת סימנים⁽⁹⁾:
 15. כי עבד היית והוציאך ברכוש גדול: 17. ואף לאמתך תעשה
 כן, להעניקה: 18. לא יקשה בעיניך כשתשלחנו חפשי מעמך
 במה שאתה נותן לו משנה, כפילות⁽¹⁰⁾ שכר שכיר בעבודת שש
 שנים שעבד אותך שאתה מעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך מלבד
 שכירות של קניין שש שנים שקנית אותו, שהרי למען כן יברכך י"י
 בכל אשר תעשה. והרי⁽¹¹⁾ פירוש פסוק זה דוגמת⁽¹²⁾ ולא ידע לבכך
 בתוך לו וכן⁽¹³⁾ תרע עינה באיש חיקה ובכנה ובכתה מתת לאחד מהם,
 כי רוע העין וקשיות הלב מדבר על נתינת ממון לאחרים. ואשר⁽¹⁴⁾
 הורגלו לפרש לא יקשה בעיניך על מה שאתה משלחו חפשי לסוף
 שש שהרי הרכה עבדך שש שנים כלומי יותר משאר שכירים,
 שטות הוא בידם. וכי למה יקשה בעיניו בשילוח חפשי? והלא לא

(1) בכ"י II: ותיטיב לו. — (2) ויקרא כג, ב. — (3) איכה א, טו. — (4) ירמיה
 לו, ט. — (5) נראה שרצה לתת טעם לבנין הפעיל אשר בתיבת והעבטת (ועיין
 רש"י) וכתב שנכון לדבר כן, כי הלזה נותן את העבוט והמלוה מכריתו לתתו
 וא"כ המלוה מסבב פעולת נתינת העבוט. — (6) הפך סדר הכתוב כדי לפרשו
 כדרכו במקומות רבים. עיין RSBM דף 90 הערה 6. אבל בכ"י I הנוסחא:
 השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל כלומר דבר שהוא של רשע. —
 (7) תהלים מא, ט. ושם כתב רש"י: כל הרשעות שעשה יצוקו וישתפכו בקרבו. —
 (8) השתמש בדברי המקרא קהלת ז, כ. וסמך על אשר כתב רש"י לפסוק ד. —
 (9) כל זה ע"פ ההלכה שהביא רש"י ותיבת לשמיטה בכ"י I נשחתת במקום
 למכירתה. ובכ"י II איננה. — (10) בכ"י I: וכפילות. אבל כפילות הוא
 פירושו של משנה בכתוב זה ואין צורך לז"י. — (11) בכ"י II: שהרי. והוא
 שיבוש. — (12) בפסוק י. — (13) כה, נו. — (14) בכ"י I: וכאשר.

קנאו מתחלה אלא לפי עבודת שש שנים שהכל יודעים שבשביעית יצא? ועוד לא היה לו לומר משנה שכר שכיר אלא משנה שכיר ויש מפרשים⁽¹⁾ משנה שכיר שש שנים הם, לפי שסתם שכיר שלש שנים כדכתיב⁽²⁾ בשלש שנים כשני שכיר. גם זה הבל. כי במקום אחר כתוב⁽³⁾ בעוד שנה כשני שכיר ונקלה כבוד מואב. ופירוש כשני שכיר⁽⁴⁾ שלש שנים מצומצמות כשנת שכיר שהוא שנה מצומצמת: 19. תקדיש לי"י אלהיך. כלומר נהוג בו דין קדושה שלא תעבוד בו ולא תגז. ומה שכתב⁽⁵⁾ לא יקדיש איש אותו, כבר פירשתיו⁽⁶⁾ לא יקדיש איש אותו⁽⁷⁾ לקרבן אחר⁽⁸⁾:
טו. 2. צאן ובקר. חכמים⁽⁹⁾ פירשוהו כתרנומו. כי לפי הפשט גם נדריהם ונדבותיהם ברגלים היו מביאין כמו שכתב בפירשת שור או כשב⁽¹⁰⁾ ובפנחס⁽¹¹⁾: 7. ובשלת. צלי⁽¹²⁾: ופנית בבקר. איך צריך להתעכב כל שבעת⁽¹³⁾ ימי הפסח: 9. מהחל חרמש. כתרנומו. כי העומר נקרא⁽¹⁴⁾ ראשית קצירכם: 10. מסת, די לפי כח⁽¹⁵⁾ נדבת ידך. וכן פתר דונש⁽¹⁶⁾ ופשר מסת די, ככרכת אל שדי, כדי כח די, כמתן ונדרים⁽¹⁷⁾. והמדמה מסת אלי מס, הוא חמס⁽¹⁸⁾:
13. באספך מגרנך. כמו שפירשתי הזעם על⁽¹⁹⁾ כי בסכות הושבתי את בני ישראל:

(1) עי' ראביע. — (2) ישעיה טו, ד. — (3) ישעיה כא, טו. ובשני כ"י: כשנה שכיר. וטעות סופר היא. — (4) בישעיה טו, ד. ובכ"י II בטעות: ופירושו כשני שכר שכיר, ובשני כ"י כא אחרי כן בטעות: כשני שכיר שהיא שנה מצומצמת. — (5) ויקרא כו, כו. — (6) שם. — (7) בכ"י II נשמטו התיבות: כבר פירשתי לא יקדיש איש אותי. וכפל קצת התיבות הטעה את הכותב. — (8) כפירוש הראשון ברש"י ולא כדרש ר' ישמעאל במשנה ערכין ח, ו שהביא רש"י בשם דבר אחר. — (9) בספרי ובפסחים דף ע ט"ב. — (10) ויקרא כג, לת. — (11) במדבר כט, לט. — (12) כפירוש מכלתא לפירשת כא (מסכתא דפסחא פרשה ו) שהביא כאן רש"י. — (13) תיבת שבעת חסרה בכ"י I. — (14) ויקרא כג, י. — (15) בשני כ"י: רוח. ונראה שהיה כתוב כוח בכתיבה יתרה, ולא הבין הכותב, ועדים דברי דונש הגדפסים: כדי כח די. ע הערה 16. — (16) בספר תשובות דונש על מנחם בחרוז 86 דף 18. — (17) זאת תשובת דונש על דברי מנחם במחברת מס II דף 118. — (18) בבואר חרוזו כתב דונש בספר תשובות דף 19: ודמית מסת ידך אלי מס ולדמית מסת ידך אלי מס הוא חמס וגוי וכמו כן מסת ידך לא נוכל לדמיתו אלי [כראשית מס, טו] ויהי למס עובד כאשר דמיתו, כי אם ללשון ארם אשר [ישעיה טו, כג] מדי חדש בחדשו מתורגם מסת. — (19) ויקרא כג, מג. ושם תמצא פירושו.

מרים:
עמך
משיטה
זמן
לך:
גורחם
שמר
ישע⁽⁶⁾,
אביון
ב ולא
אביה
גנים⁽⁹⁾:
תעשה
מעמד
ש ש
מלבד
ד י"י
לבבך
מהם,
(אשר)⁽¹⁴⁾
לסוף
כורים,
לא לא
(ירמיה)
ות (ועין)
לחתו
לפרשו
הגוססא:
ישע.
קרבני.
וק ד.
במקום
ות הוא
די. והוא

שפטים ושטרים.

18. ושטרים. השפטים מצוים לשוטרים [לרדות] המסרכים בדברי השפטים: 21. אצל מזבח. כי שם היו רגילים לעשות כדכת' בגדעון⁽¹⁾ ואת האשרה אשר עליו תכרת, ⁽²⁾ כוכר בניהם מזבחתם ואשריהם על⁽³⁾ עץ רענן: לא תטע לך אשרה [כל עץ]. שום אילן, שלא יבואו לעובדו כמנהג הגוים: 22. ולא תקים לך מצבה. לשמים, להקמיר בשעת איסור הבמות, מאחר שיהיה לך מזבח קבוע לאחר ירושה כדכת'⁽⁴⁾ לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום וגו', להקריב בכל מקום, וכדכת' בדברי הימים⁽⁵⁾ אך הבמות לא סרו, ומפרש שם לא היו מקמירים כי אם ל'⁽⁶⁾:
 יז. 3. אשר לא צויתי. לעבדם⁽⁷⁾: 8. בין דם לדם. לפי פשוטו בין רציחה לרציחה, בין שוגג למויד⁽⁸⁾: בין דין לדין. דיני ממונות: נגע. נגע צרעת: 15. איש נכרו. להלחם מלחמותיכם⁽⁹⁾: אשר לא אחיך הוא. כי יסיתכם לעבוד ע"ז: 18. משנה התורה. וקני פירשו בדברי הימים⁽¹⁰⁾ שני ספרי התורה. ותרגמו פתשגן. ואינו מגורת⁽¹¹⁾ ושנתם⁽¹²⁾:

יח. 6. וכי יבא הלוי. כהן שאינו מאותה משמרה שעובדת היום בירושלים בעזרה: 8. לבד ממכריו על האבות. לפי הפשט כמו⁽¹³⁾ איש מאת מכרו, אם יש לו שם⁽¹⁴⁾ קרוב מאבותיו שיתן לו קרבנו לעשותו הוא, יש לו רשות להקריבו אע"פ שאינו ממשמרה

(1) ספר שופטים ו, כה. — (2) ירמיה יז, ב. — (3) בכ"י: כל. — (4) יב, ח. — (5) דה"י ב' כ, לנ. — (6) נראה שכיוון אל דה"י ב' לנ, וז' ודעתו כי המקרא הזה יוכיח שהבמות היו לזכות ל"י ואף על פי כן נאסרו. — (7) כתרנום השכטים בימים הקדמונים לפי דברי המבלתא בפרשת בא לפסוק ומושב בני ישראל ובמגילה דף ט ע"ב. וכן פירש רש"י. — (8) ולא כדרש ר' אושעיה בגדה דף יט ע"א ודרש ספרי. ועי' גם רש"י. — (9) נראה שלדעתו סוף הפסוק ידבר בשר צבא אשר יתנו עליהם שכבר נאמר שהמלך יהיה על פי נביא (אשר יבחר י"י אלהיך בו) ומקרב אחיהם. — (10) נראה שצ"ל: כדברי חכמים. כן השערתי בספרי RSBM דף 68 הערה 2. וכן באמת דברי רש"י כאן כפירוש תיבת משנה בסנהדרין דף כב ע"א. — (11) ו, י. — (12) אמר זאת כנגד ביאור תרגום זה בפירוש רש"י. — (13) מלכים ב' יב, ו. — (14) בכ"י היה כתוב: שום, ונמחקה הו"ו. ותיבת שם ר"ל במקדש אשר בירושלים.

11: (11) וחבר חבר. הניגון בחי"ת⁽²⁾. כמו⁽³⁾ מן החרב⁽⁴⁾ תאכל
 החרב, וזה מוכיח⁽⁵⁾ חובר חברים מחוכם. כמו מן מלך מלכים.
 וכמו מן עבד עבדים, כן יאמר מן חבר חברים. ואילו היה חבר
 מעמו בכי"ת כמו⁽⁶⁾ חבר אנכי לכל אשר יראוך ירדך נדר קתף וגול
 שטעמם למטה, היה לו לומר⁽⁷⁾ חובר חברים וכמו מן ירדך⁽⁸⁾ ירכו
 גולו⁽⁹⁾ חברים מקשיבים לקולך. ובחי"ת [מנוגן] מצאתי אחרי כן
 בכפרי ספרד כדבריי: 12. מוריש אותם. כי אינם חוששים לדרוש
 את הקב"ה ואת נביאי האמת⁽¹⁰⁾, כי סומכים⁽¹¹⁾ על תועבותיהם המעידים
 להם ברוח הטומאה: 13. תמים תהיה וג'. ומעו תדרוש ולא מן
 המתים. ולפי כי מנסה הקב"ה בם את ישראל נתן כח ברוח
 הטומאה להגיד על פי השערים⁽¹²⁾: 15. נביא מקרבך מאחיד
 כמוני שיצוה לך מצוות שבתורה ולא כנביא וחולם הלום שיאמר
 לך לעבוד ע"ז. ומה שכת'⁽¹³⁾ ולא קם נביא עוד בישראל כמשה,
 הרי פירושו כמו שמפרש אשר ידעו י"י פנים אל פנים, אבל להאמין
 להקב"ה ידעו כמותו⁽¹⁴⁾ ולדבר אמת מאתו ולא כנביא העותן
 לישראל⁽¹⁵⁾ אות ומעפת לעבוד ע"ז: 22. ולא יהיה הדבר ולא יבא.
 וכגון שאין תשובה ומעשים שינחם הקב"ה בשבילם⁽¹⁶⁾. הרי חזקה
 תפילה הועילה לו⁽¹⁷⁾, ונינוה⁽¹⁸⁾ כי שבו מדרכם הרעה:
 יט 5. ונשל הברזל. הוא הגרון שקרוי ברזל. כדכת'⁽¹⁹⁾ אם
 קחה הברזל. שישליך הגרון חתיכת בקעת מן העץ שהוא מבקע⁽²⁰⁾.

(1) שלא כדרש חכמים בסוכה דף נז ע"א ובספרי. וגם מנחם במחברת כר
 IX חברו עם (יחזקאל טו, ג) מכרתך, (בראשית מט, ה) מכרתיהם, (מלכים ב'
 יב, 1) מכרו. (2) בגליון כ"י נוסף כאן: כי שם דבר הוא ובשביל האתנחתא
 נהפך לקמץ. והתום בראשי תיבות: ימ"ז. (3) ירמיה כא, ז. (4) שמואל ב'
 יא, כה. (5) תהלים נח, ו. ובכ"י: וחובר חברים. (6) תהלים קיט, סג. —
 (7) ולא חובר חברים מחוכם כבתהלים נח, ו. ובכ"י: היה לו לומר וחובר חבר.
 ונוסף וי"ז בטעות בראש חובר כלמעלה (ע הערה 5) ובסוף תיבת חבר נשמט
 קו הקיצור: חבר. וכאלה רבות בכ"י הוה הראיתי בספרי RSBM בדף 36
 בהערה 1. (8) בראשית לב, כו. (9) שיר השירים ח, יג. (10) בכ"י הוסיף
 קורא אחד וי"ז בין א' ובין מ' של תיבת האמת להיותה האומת, והמדפים הראשון
 חשב לתקן והדפים: המצות. (11) בכ"י: סמוכים. (12) ע' דבריו י, ד ולשמות
 לב, ד. (13) לד, י. (14) כמו משה, ובכ"י: ידע כמותך. (15) בכ"י: העותן
 לישראל העותן. (16) בנכוח פורענות. (17) מלכים ב' כ, א-ו; ישעיה
 לח, א-ה. (18) יונה ג, י. (19) קהלת י, י. (20) כדבריו רבי במכות
 דף ז ע"ב ולא כחכמים והביאם רש"י.

הרבים
 עשות
 בניהם
 עץ.
 לך
 ה לך
 אנחנו
 מים⁽⁵⁾
 :⁽⁶⁾
 לפי
 דיני
 כם⁽⁹⁾;
 ורה.
 תשגן.
 וזכרת
 הפשט
 לתן לו
 שמרה
 ח.
 ר א הוה
 שבעים
 ישראל
 דה דף
 בשר
 חר י"י
 השערת
 משנה
 יגום זה
 נמחקה

כי זה ודאי שונג הוא: 6. פן ירדף. ושלשת פן ירדף⁽¹⁾: 8. ואם ירחיב. לתת לך כל העשרת עממים שניתנו לאברהם בין הבתרים⁽²⁾: 14. לא תסיג. כמו⁽³⁾ נסוגו אחור. ממשיך את המצר אחור להרחיב את שדהו מכמות שגבלו אותו ראשונים:

ב. 5. ילך וישוב לביתו אם ירך לבכו וירא מולו פן ימות במלחמה ונ', שיש נותן אל לבו כשהולך למלחמה ודואג שמא אין לי מזל לחנך את ביתי או את אשתי או את כרמי ולכך גרם מזלי ללכת עתה במלחמה ומתוך [כך] ירא למות. ושלשה מעשים הזכיר⁽⁴⁾ בית ואשה וכרם⁽⁵⁾. ולכסוף כולל כל הדברים⁽⁶⁾ מי האיש הירא ורך הלבב, בין באלו שאמרנו בין בדברים אחרים. וכן בקהלת מונה שלשה דברים וחוזר וכולל⁽⁷⁾ מה יתרון לאדם, הלא גרוע הוא⁽⁸⁾ מכל, שהרי דור הולך ודור אחר בא שאין הבנים בדמות אבות, ואין זה זכרון, אבל⁽⁹⁾ הארץ לעולם עומדת כמו בששת ימי בראשית, וכן השמש⁽¹⁰⁾, [וכן הנחלים⁽¹¹⁾], וחוזר וכולל⁽¹²⁾ כל הדברים יגיעים, כל מעשי העולם כך הם כולם כמששת ימי בראשית, אבל טורח ויגיעה הוא להזכיר כולם, ולא יוכל איש לדבר ולא תמלא⁽¹³⁾ און משמוע אם יספרו לו, אלא זה הכלל⁽¹⁴⁾ אין כל חדש ולכולם יש זכרון, אבל⁽¹⁵⁾ אין זכרון לראשונים, שאין היולד דומה למוליד: 16. לא תחיה כל נשמה. כשתבא להלחם עליהם לא תקרא להם לשלום כמו שפרשתי לך בשאר אומות⁽¹⁶⁾, אבל אם יבאו אליך מדעתם להיות עבדיך קודם שתלך עליהם כמו הנבעונים יכול אתה להחיותם: 19. כי תצור אל עיר ימים רבים ותצטרך לחתוך אילנות לבנות כרים דיק וסוללות: כי ממנו תאכל. שהרי צריכים לך למאכל לאחר שתתפוש העיר ותחיה שלך: ואותו לא תכרת. אותו עץ מאכל שאינו חזק ומבצר לאנשי העיר כגון הרחוקים, אותם לא תכרת: כי האדם עץ השדה לבא

(1) ר"ל שפסוק ויין לא יוסב רק לפסוק ה שלפניו לבדו אלא על כל הנאמר בפסוק ג מתיבתא ושלשוק והלאה. והמרפסים לא הבינו ושינו. ע RSBM דף 39 הטרף 7. — (2) בראשית טו, יט—כא. — (3) ישעיה מב, יז; ירמיה לח, כב. — (4) ע RSBM דף 88. — (5) בפסוק ה—ז. — (6) בפסוק ח. — (7) קהלת א, ג. — (8) ר"ל האדם. — (9) קהלת א, ד. — (10) שם א, ה. — (11) כן נראה לי להוסיף מקהלת א, ו כדי להשלים מנין שלשת הדברים. וכן נמצא בפירוש קהלת א, ו המיוחס לרשב"ם. — (12) קהלת א, ח. — (13) בכ"י בטעות: תוכל. — (14) קהלת א, ט. — (15) שם א, יא. — (16) בפסוק י.

כשרואין בני אדם את התלוי רגילין לקלל את הדיינין או קרובים של הרוג או שאר בני אדם לפי שפעמים על עבירה מועטת הוא נהרג כמו מקושש והקב"ה אמר (1) [אלהים] לא תקלל לפי שרגילין בני אדם לקללם (2) ולכך לא תלין נבלתו אלא קבר תקברנו [ביום ההוא. ועוד טעם אחר בדבר] (3) שלא תטמא את אדמתך. שאם [לא] (4) היה נקבר יטמאו בו נוגע או מאהיל:

כב. 5. לא יהיה כלי גבר על אשה. ללכת בין האנשים ולזנות (5): 6. כי יקרא. יזדמן על ידי מקרה: לא תקח האם על הבנים. לפי דרך ארץ ולתשובת המנין כבר פירשתי בלא תבשל גדי בחלב אמו (6) וכן כאותו ואת בנו (7) שדומה לאכזריות (8) ורעבתנות לקחת ולשחוט ולבשל ולאכול אם ובנים יחד: 8. מעקה. אין לו חבר בתורה. כמו מגורת מעשה מראָה הוא. אבל (9) עקת רשע. (10) תעיק העגלה. (11) מעיק תחתיכם מגורת שב קם הם: 9. תקדש. תאסר כקדשים (12): 12. גדילים. ציצית. צריך שיהא גדול וקלוע (13): 15. את בתולי. לפי הפשט דם בתולים שעל השמלה (14): 21. לזנות בית אביה. שיש עדים שזינתה אחר שנתקדשה: 27. צעקה הנערה. שמה צעקה:

כג. 1. לא יקח איש את אשת אביו. הוכפל כאן לומר שהגולד ממנה הרי הוא בלא יבא ממזל (15): 2. פצוע דכא [וג']. מיני סריסים ומפורשים ביבמות (16): 13. ויד תהיה לך. כתרוממו: על אזניך. עם שאר כליך: 15. מתהלך. שגם ארון שבו תורה היה יוצא עמהם למלחמה כדכת' (17) וכלי הקדש וחצוצרות התרועה בידו: 18. קדשה. זונה. פנויה מנאפת: קדש. בא על פנויות בלא כתובה וקדושין ולא מיוחדת לו כפלגשים (18): 20. לא תשיך. לפי הפשט במלוא מדבר (19):

(1) שמות כב, כו. ועי' שם פירושו המסכים לפירושו כאן. — (2) ר' שמואל דוד לוצאטו בהמשטתל ובכיאורו לתורה היטיב להסביר את פירוש רשב"ם הזה. — (3) נראה לי שנשמטו בדברים האלה שהם כשיעור שורה בכ"י. ואו הכל עולה יפה. ובעל קרן שמואל הגיה ולא תטמא במקום שלא תטמא ותהיינה התיבות ציון מדברי המקרא לדיבור אחר. ואולם תהיה לפי זה סתירה קצת בין שני המאמרים ואין מליץ בינותם. — (4) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — (5) בפירוש רש"י מספרי ונויר דף נט ע"א. — (6) לשמות כג, יט. — (7) לויקרא כב, כח. — (8) בכ"י: אכזריות. — (9) תהלים נה, ד. — (10) עמוס כ, יג. — (11) שם. — (12) בכ"י: בקדשים. — (13) וכן פירש ראב"ע. — (14) כר' אליעזר בן יעקב בכתובות דף מו ע"א ובספרי. — (15) קיצר דברי רש"י. — (16) דף עה ע"א וע"ב. — (17) במדבר לא, ו. — (18) בכ"י: כפלגשים. — (19) ולא בפירוש רש"י וספרי ובבא מציעא דף עה ע"ב.

כד 6. כי נפש הוא חובל. כתרנומו: 8. השמר בנגע הצרעת
 לשמר מאד ולעשות שאפילו הוא מלך כעווה לא יכבדוהו אלא
 יסגורוהו וישלחוהו ובדד ישב ככל אשר יורו אתכם [וג']. שהרי
 תזכור את אשר [עשה] יי' אלהיך למרים שאע"פ שהיתה
 נביאה ואחות משה לא חלקן לה כבוד אלא⁽¹⁾ תסגר שכעת ימים
 בדרך בצאתכם ממצרים, שאע"פ שהיו טרודים ללכת,⁽²⁾ העם
 לא נסע עד האסף מרים. וכל שכן שאר בני אדם: 12. לא תשכב
 בעבוטו. לא תשכב ועבוטו אצלך⁽³⁾: 15. ואליו הוא נושא את
 נפשו. מתאוה נפשו כדי לאכול שכרו. וכמוהו⁽⁴⁾ חטאת עמי⁽⁵⁾
 יאכלו ואל עונם ישאו נפשם, מתאווים הכהנים לאכול חטאת שיביאו
 על עונם: 16. ובנים לא יומתו על אבות. בבית דין. כדכת'⁽⁶⁾
 ואת בני המכים לא המית בכתוב [וג'] לא יומתו וג'. אבל הקביה'⁽⁷⁾
 פוקד עון אבות על בנים, כשאוחים מעשה אבותיהם בידיהם,
 וכדכת'⁽⁸⁾ אבות יאכלו בוסר ושיני [ה]בנים תקדינה, לאבד נחלת
 אבות. אבל לא על ידי בית דין:

כה 6. יקום הבן על שם אחיו⁽⁹⁾ לפי הפשט⁽¹⁰⁾: 9. וחלצה
 נעלו. לקנות ממנו ירושת אחיו המת כמו שמצינו בבשו⁽¹¹⁾. דרך
 ארץ לפי פשוטו⁽¹²⁾: 13. גדולה וקטנה. שעושה שני חצאי זקוקים,
 אחד גדול ואחד קטן לרמות בו בני אדם שכששוקל שני חצאי
 זקוקים ביחד הרי הוא זקוק מצומצם וישר⁽¹³⁾. ולכן אומר אבן
 שלימה זקוק שלם מצומצם בחתיכה⁽¹⁴⁾ אחת יעשה שלא יוכל
 לרמות: 15. שלימה וצדק. חתיכה אחת ומכוון וישר: 18. אשר
 קרך בדרך. לשון מקרה, כמו מן עשה⁽¹⁵⁾ עשך ויכונך. וכן מן⁽¹⁶⁾
 אקרה כה. קרך:

(1) במדבר יב, ד. — (2) במדבר יב, טו. — (3) דברי רש"י מספרי ובי"מ
 דף קיד ע"ב. — (4) הושע ד, ח. ושם כתוב נפשו. וכאמת צריך שם פירוש. —
 (5) בכ"י: עמו. — (6) מלכים ב' יד, ו. — (7) שמות כ, ה. — (8) חזקאל יח, ב.
 ובירמיה לא, כח: אבות אכלו בסר ושני בנים תקדינה. — (9) בכ"י בטעות:
 אביו. — (10) ולא כדרש ספרי ויכמות דף כד ע"א ועי' דברי רבא שם. —
 (11) רות ד, ו—ה. — (12) כדעת לוי שאמר קנין בכליו של מקנה ובריבי
 יהודה דברייתא שאמר נו"א נתן לבושו ולא כרב ולא כתיק. והכל כנבא
 מציעא דף מז ע"א. ועי' RSBM דף 126 במקום השרה 2. — (13) הוא משקל
 זקוק כסף צרוף בימים ההם הנקרא Mark וידו משקלו שמנה אונקיות (Unzen).
 עי' ספר Zur Geschichte של החכם הגדול צונץ ל"י בדף 543. — (14) בכ"י:
 בחתיכה. — (15) לב, ו. — (16) במדבר כג, טו.

דיכים
 ת הוא
 רגילין
 קברנו
 מתך.

אנשים
 על
 תבשל
 נכתנות
 אין לו
 רשע,
 תקדש.
 קלוע⁽¹³⁾:
 לונות
 הנערה.

שהגולד
 סריסים
 אזניך.
 יצא
 בידו:
 כתובה
 הפשט

רי שמואל
 ב"ם הוה.
 הכל עולה
 גה התיבות
 המאמרים
 פירוש רש"י
 בכ"י:
 בקדשים.
 ובספרי.
 בכ"י:
 בכ"י:

כי תבא.

כו. 5. ארמי אוכד אבי. אבי אכרהם ארמי היה, אוכד וגולה מארץ ארם. כדכתי' (1) לך לך מארצך, וכדכתי' (2) ויהי כאשר התעו אותי אלהים מכית אבי. לשון אוכד ותועה אחד הם כאדם (3) הגולה כדכתי' (4) תעיתי כשה אוכד בקש עבדך, (5) צאן אוכדות היו עמי רועיהם התעום. כלומר מארץ נכריה באו אבותינו לארץ הזאת ונתנה הק'ב'ה לנו (6) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי (7) כי לא על ידי עשתה זאת (8) כי אם בחסדך זכיתי בה. וכסדר הזה הוכיח יהושע לישראל (9) בעבר הנחר ישבו אבותיכם מעולם תרח [וגו']. עד שהבאתים משם ונתתי להם ארץ כנען (10): 11. נותן לך (11) ושמתה בטנא לפי שהוא סוף דבור הלמ"ד קמץ, אבל לך מחובר (12) לשלפניו (13): 12. שנת המעשר. מעשר עני: 13. ואמרת לפני י"י אלהיך. כך צוה הק'ב'ה כרי שלא יאחר (14) אדם לעכב מעשרותיו לשקר לפני הק'ב'ה (15): 14. לא אכלתי באני. כמו (16) ידיו תשכנה אונו, ממון שגול, (17) מצאתי און לי, לפי פשוטו (18): 17. את י"י האמרת היום, אתה הוקקתה שאמר הק'ב'ה ונתרצה להיות לך לאלהים, כי הדבר תלוי בו ליעשות הוא אלהיך ויושיעך מתוך שקבלת מצוותיו, וגם הוא האמירך, הפעילך שאמרת ונתרצית שתהיה לו לעם, לפי שעשה נסים

(1) בראשית יב, א. — (2) בראשית כ, יג. — (3) בכ"י בטעות: כאדם. — (4) תהלים קיט, קעו. — (5) ירמיה נ, ו. — (6) בפסוק י. — (7) כן צריך להיות לפי דברי המקרא ודברי רשב"ם הבאים אח"כ. ובכ"י לנו. — (8) לא בכתי עשתה האדמה התבואה הזאת. — (9) יהושע כד, ב. — (10) רצה לומר עד פסוק יג ביהושע שם. — (11) בכ"י נותן לך ארץ כנען בהפוך סדר הדברים. עיין ספרי RSBM דף 35 הערה 6. — (12) בכ"י מחובר מחובר שתי פעמים. — (13) לפסוק יא העיר על טעם הבדל הניקוד שבין לך שבפסוק ובין לך שבפסוק יא. ועל אודות תיבת לשלפניו שהשתמש בו רשב"ם כאן כדרכו עיין ספרי RSBM דף 157. — (14) בכ"י: יאמר. — (15) הוידוי שיאמר לפני י"י לא ישקר בו וולתי אדם רע ובליעל, וכל שיש בו יראת י"י אך מעט יהיה נודה שלא ישקר בוידויו בהשהותו מעשרותיו בידו. וקרובים לזה דברי המשנה במעשר שני ה, יב: „לא אכלתי באני ממנו, הא אם אכלו באינה אינו יכול להתודות. ולא בערתי ממנו בטמא, הא אם הפרישו בטומאה אינו יכול להתודות“. — (16) איזב כ, י. ובכ"י בטעות: תשובנה. — (17) יהושע יב, ט. — (18) הוא מפרש לא אכלתי בעשר ובברכת כל טוב מן המעשר הזה שהוא מעשר עני וגר ויתום, וסר בזה מדרך דרש ההלכה שבמשנה (מעשר שני ה, יב) ובספרי ושהביא רש"י.

וגבורות עד שנתרצית להוות לו לעם. האמרת פאישידירא⁽¹⁾
בלעו:

כו 8. וכתבת על האבנים את כל דברי וי. שכשנשבעו
עתה בהר גרזים והר עיבל היתה התורה לפנייהם כתובה ונשבעו
שיקיימוה: 12. אלה יעמדו לברך וי. לפי הפשט דומה שאילו
עונן אמן, אבל הלויים הופכין פניהם בשעת ברכה להר גרזים
וכשמקללים פונים להר עיבל⁽²⁾: 15. ושם בסתר. כל הארורים
שנים עשר כנגד שנים עשר שבטים וכולם עבירות שרגילים להוות
בסתר הם כמו שאפרש בכולם חוץ⁽³⁾ משנים שרגילים להוות
פעמים בגלוי ופעמים בסתר, והן ע"ז ומכה רעהו, ולכך פירש
בשניהם בסתר⁽⁴⁾. שעל עבירות שבגלוי לא באו לקלל, כי בית דין
יענשוהו על הגלויות כמו שכת' בסוף כל הקללות⁽⁵⁾ הגסטרות ל"י
אלהינו, הוא יקח נקמה מן הגסטרות שהרי נתקללו בשם הקיבה,
אבל הגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה
הואת, מלקות סקילה שריפה הרג וחנק, הלא תראה אין כתוב כאן
„ארור שוכב עם אשת רעהו“ כי מה לו⁽⁶⁾ ליכנס בבית אחרים ולא
יליזו עליו. ⁽⁷⁾ מקלה אביו במקום בית גידולו, אין אחרים רגילין
שם. וכן⁽⁸⁾ משיג גבול בגנבה הוא עושה, שאם יראה, ימחה בידו.
וכן⁽⁹⁾ משגה עור ומטה משפט, כל אילו דברי סתר. ⁽¹⁰⁾ שכב
עם אשת אביו זהו במקום שהוא גדל שם ואין רואה. ⁽¹¹⁾ עם כל
בהמה אין זה כי אם בסתר. וכן⁽¹²⁾ אחותו. ⁽¹³⁾ חתנתו, האם רגילה
בבית בתה: 26. ארור אשר לא יקים. על כל עבירות שבסתר:

כח 5. טנאך. שיהא מלא פירות: ומשאריתך. הוא כלי שנתנין
בו את הבצק: 8. באסמך. באצרותיך, שיהו מלאים דגן תירוש
ויצהר כדכת' ⁽¹⁴⁾ וימלאו אסמך שבע: 10. נקרא עליך. שימלא
משאלותיך בהראותו כי אתם עמו: 20. המהומה. על ידי קלות
וברד, כמו ⁽¹⁵⁾ וירעם י"י בקול גדול על ⁽¹⁶⁾ פלשתים ויהמם: המנערת.

⁽¹⁾ *fais dire* ובל"א *lässest sagen*. — ⁽²⁾ סיטה פרק ו משנה ה. —
⁽³⁾ בכ"י: הוא. וכבר תיקן בעל קרן שמואל. — ⁽⁴⁾ בפסוק הזה ובפסוק כד. —
⁽⁵⁾ כט, כח. — ⁽⁶⁾ בכ"י בטעות לך בהתהלה ו עם ך על ידי גדל הכתיבה. —
⁽⁷⁾ בפסוק טז. — ⁽⁸⁾ בפסוק יז. — ⁽⁹⁾ בפסוק יח. יט. — ⁽¹⁰⁾ בפסוק כ. —
⁽¹¹⁾ בפסוק כא. — ⁽¹²⁾ בפסוק כב. — ⁽¹³⁾ בפסוק כג. — ⁽¹⁴⁾ משלי נ, י. —
⁽¹⁵⁾ שמואל א' ז, י. — ⁽¹⁶⁾ בכ"י: של.

וגולה
התעו
הגולה
היו עמי
הואת
אדמה
ד זכיתי
ישבו
ם ארץ
דבור
מעשר.
יהי כדי
14. לא
אתי און
שאמר
ליעשות
אמירך,
ה נסים
ארם.
ל להיות
לא בכחי
פסוק יג
עין ספרי
⁽¹³⁾ לפסוק
ק"א. ועל
RSBM
בו זולתי
קב בודוין
י"ב: „לא
ערתו ממני
כ"י. ובכ"י
תי בעשר
בוה מדרך

(1) הנני גוער לכם את הזרע וארותי את ברכותיכם: 22. כשחפת⁽²⁾ וגי' מיני⁽³⁾ חלאים הם. קדחת ודלקת וחרחור מיני חמימות הם: 23. והיו שמיך אשר על ראשך נחשת, שלא ירד מטר מן השמים. אלא⁽⁴⁾ יתן את מטר ארצך אבק ועפר, הרוח במקום שרגיל להמטיר מטר, ימטיר לך מן השמים אבק ועפר, כלומר מגובהי ההרים שהן יבשים מאין מטר ירד אבק ועפר שינקו עיניכם. ומתוך כך⁽⁵⁾ יתנך יי' נגף שלא תוכל לראות ותברח מפני אויביך: 24. מטר ארצך. לשון ירידה כמו⁽⁶⁾ המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש,⁽⁷⁾ ימטר על רשעים פחים אש וגפרית: 26. ואין מחריד. אין מבריה העופות מעל הנבלות כי אין⁽⁸⁾ קוברין: 37. ולשנינה. דיבור, כמו⁽⁹⁾ ושגנתם: 40. ישל. מן⁽¹⁰⁾ וגשל גוים. וכן⁽¹¹⁾ ימל קצירו מן⁽¹²⁾ ונמלתם. וכן⁽¹³⁾ אחריתו כנחש ישך מן⁽¹⁴⁾ נשך הנחש, לשון ייפעל⁽¹⁵⁾: 46. לאות. שהמקלל מקלל לשונאו להיות כמוהו. וגם יש לומר שלא עבדתם להקב"ה⁽¹⁶⁾: 56. תרע עינה באיש חיקה ובכנה ובכתה הגדולים מתת להם מכל מה שתאכל וגם בשליתה ובכניה אשר תלד בסתר, שלא יודע לפי שתאכלם בחסר כל⁽¹⁷⁾, גם מאלה תרע עינה באיש חיקה ובכנה ובכתה מתת להם: 57. ובשליתה. שליא ממש כמו שמצינו בתלמוד⁽¹⁸⁾ לפי הפשט⁽¹⁹⁾: 59. ונאמנים. ארוכים ומקוימים. כמו⁽²⁰⁾ לדור ודור אמונתך,⁽²¹⁾ ותקעתיו יתד במקום [נאמן]: 65. לב רגז. דחיל: 67. מי יתן ערב. לפי הפשט ערב העתיד לבא⁽²²⁾, שכן דרך החולים: 69. כחורב. תוכחות שבפרשת אם בחקותי, שכתוב בסופן⁽²⁴⁾ ביד משה בהר סיני, בהר חורב⁽²⁵⁾: כט. 3. עד היום [הזה]. אף על פי שראיתם מעשיו הגדולים⁽²⁶⁾:

(1) מלאכי ב, ב. ג. — (2) בכ"י: השחפת. — (3) בכ"י: מי. — (4) פסוק כד. — (5) פסוק כה. — (6) בראשית יט, כד. — (7) תהלים יא, ו. — (8) בכ"י בטעות: אם קוברין. — (9) ו, ו. — (10) בכ"י כמו. והמקרא למעלה ז, א. — (11) איוב יח, טו. — (12) בראשית ז, יא. — (13) משלי כג, לב. — (14) במדבר כא, ט. — (15) וצדק רשבים בדבריו לענין ימל ונמלתם שהם באמת מבנין נפעל, אבל האחרים כלם מבנין הקל וחסרי פא נון הם. — (16) הקללות יהיו כך לאות ולסימן שלא עבדתם את יי'. — (17) ר"ל שתיבת בסתר שם מוסב על תלד. — (18) משנה נדה ג, ד. — (19) ולא כאנקלוס ורש"י. — (20) תהלים קיט, צ. — (21) ישעיה כב, כג. — (22) הוא תרגום אנקלוס. — (23) ולא כפירוש רש"י על פי התלמוד סוטה דף מט ע"א. — (24) ויקרא כו, מי. ושם הסדר: בהר סיני ביד משה. — (25) ר"ל שתורב וסיני אחד הם, ואם כן מסכים לתיבת כחורב כאן, ובכ"י בטעות מהר חורב. — (26) ככתוב בפסוק א ובי.

אתם נצבים⁽¹⁾.

9. אתם נצבים היום כלכם. כדכתי' לעיל⁽²⁾ ויקרא משה אל כל ישראל וגי': 18. למען ספות הרוה. המויד, שמתוך שובע הוא חוטא: הצמאה. לתאבון שאינו רשע כעושה⁽³⁾ להכעיס מתוך שובע: כי בשרירות לבני. אלא בשרירות: 19. כי אז יעשן. לא יאבה סלוח לו אלא אז יעשן⁽⁴⁾: 24. על אשר עזבו. ולא יאמרו⁽⁵⁾ מבלי יכולת יי' כמו שפרשתי אצל ואתפלל אל יי' ואומר וגי' בפרשת עקב תשמעון⁽⁶⁾: 28. הנסתרות ליי' אלהינו. כבר פירשתו אצל הארורים⁽⁷⁾. על הנסתרות⁽⁸⁾ היו הברכות והקללות, שאין הדבר ליענש ביד בית דין, אלא ביד הקיבה: לנו ולבנינו לעשות דיני עונשין על פי עדים⁽⁹⁾:
 ל. 14. כי קרוב. אלא:
 לא. 19. השירה. סדור דברים קרוי שירה: הזאת. פישת האזינו שמעידה עליהם פורענות לכשיעברו על המצות ויבינו כי בחטאותם לקו:

האזינו.

לב. 1. האזינו השמים להפרע מישראל אם יחטאו כדכתי'⁽¹⁰⁾ ועצר את השמים וגי': 2. יערף כמטר. אם תקבלו דברי תוכחתי

(1) נצבים וילך לא נפרדו בכי כי אם פרשה אחת היא כנהוג בימים הרפ. עיין רי על החינוך הנקרא בשם Ein Compendium der jüdischen Gesetzeskunde 11 הערה 1. — בפסוק א. — בכי: כעושה. — (4) למעלה כ, יט ב: כל כי שאחרי לא מתפרש אלא. ולפיכך הביא עוד תחלת הפסוק כאן. — (5) ט, כת. — (6) ט, כה. כו. — (7) כו, טו. — (8) בכי: על הנסתרות הסתרים. והוא כפל עם טעות יחד. עיין RSBM דף 38 הערה 1. — (9) בכי היה כתוב בתחלה בטעות עונשין בהכפל תיבה הנמצאה קודם לכן, ונמחק ונשאר עו ולא הספיקו להשלים הנשאר לתיבת עדים הראוי כאן. (10) יא, ז. וכזאת כתב גם למעלה ד, כו.

(2)
 הם:
 מן
 קום
 ימר
 קרו
 מפני
 היום
 אין
 רין:
 גוים.
 נשך
 היות
 עינה
 מה
 לפי
 כבנה
 מצוני
 (מו²⁰)
 רגו.
 שכן
 כתוב
 ים⁽²⁶⁾
 כר.
 בטעות:
 (1) איוב
 ט.
 האתרים
 מן שלא
 שנה נדה
 (22) היא
 ויקרא
 ואם כן
 ק א ובי.

ויעילו לכם כמטר: 3. כי שם י"י אקרא, כאשר אספר לכם
 גבורות שעשה לכם הק'ב'ה והמוכות שגמל לכם וגם שהוא צדיק
 במה⁽¹⁾ שיעשה לכם, גם אתם הבו גודל לאלהינו, היו מודים על
 האמת: 4. הצור תמים פעלו. שירה זו לעד היא⁽²⁾. לפיכך מדברת
 השירה אחר שיבא לישראל פורענות חטאתם⁽³⁾ הצור תמים
 פעלו, בכל פורענות שהביא עליכם צדיק וישר הוא כמו שמפרש
 והולך שהטיב להם⁽⁴⁾ מכמה עניינים, והם⁽⁵⁾ וישמן ישורון וגו' ויש
 אלוה עשהו: 5. שחת לו. שחת ישראל לעצמו כדכת'⁽⁶⁾ שיחתך
 ישראל כי כי בעורך. הוא גרם לעצמו השחתה: לא. כלומר ולא
 אחר⁽⁷⁾: בניו מומם. מומם הוא כפל לשון של שחת ישראל. בניו
 של הק'ב'ה הם עשו מום בעצמם, כדכת'⁽⁸⁾ כי משחתם בהם מום
 בם: 6. תגמלו זאת. כתמיה, לעבוד אלהים אחרים: קנך. קנה אותך,
 שפדאך מכית עבדים: 7. זכור ימות עולם. כטרם נולדתם הכין
 לכם נחלתכם: 8. בהנחל עליון גוים. שנתן להם נחלות:
 בהפרידו בני אדם. אחר מיתת נח ובימי אברהם שכת' שם⁽⁹⁾
 משם נפרדו איי הגוים וגו' איש ללשונו, ושם תמצא שהציב
 גבולות עמים, בני כנען, שנים עשר כנגד מספר בני יעקב שהיו
 שנים עשר, שתמצא כנען וי"א בניו שנים עשר⁽¹⁰⁾ וכת' שם⁽¹¹⁾ ויהי
 גבול הכנעני מצידון וגו' לפי שכל אילו היו לישראל, אבל בכל
 שאר בני נח לא פירש בהם שום גבול⁽¹²⁾. ושוב מצאתי כמה
 שנים⁽¹³⁾ במדרש: למספר בני ישראל. כי כנען ובניו כמו כן
 שנים עשר הם: 10. ימצאהו. כמו⁽¹⁴⁾ ומצא להם. הק'ב'ה נמצא

(1) בכ"י: כמה. — (2) לא, כא. — (3) ר"ל שכל דברי השירה כן נאמרים
 כאילו ידבר המשורר אחרי שעברו עליהם כבר רעות רבות לענשם. ודומה
 לזה כתב לבמדבר כב, א כנעין המקום. — (4) בכ"י: לכם. — (5) ר"ל אבל הם
 כלומר ישראל נאמר בהם וישמן ישורון וגו' (בפסוק טו). — (6) הושע יג, ט. —
 (7) נראה דעתו שתיבת לא לשון קצר הוא וצריך להוסיף במחשבה תיבת אחר.
 ודוחק הוא. אבל הדפוסים הראשונים שהגידו לכתוב לו כלומר ולא לאחר
 לא הועילו כלום, כי תיבת לו כבר פירש רשבי"ם ורק תיבת לא נשארה. —
 (8) ויקרא כב, כה. — (9) בראשית י, ה. — (10) בראשית י, טו—יח. — (11) שם
 י, יט. — (12) בתוספות בס' דעת וקנים דף פו ע"ד ובחוקוני לפסוק הוה השתמשו
 המחברים בפירוש רשבי"ם ולא הזכירו שמו. ובפענת רוא דף סה ע"א הובא הפירוש
 בשם ר' יוסף בכור שור. — (13) כמה שנים שבכ"י היא טעות נגלה. ונולדה מראשי
 תיבות "כמ"ש" שצריכין לקרותם: כמו שכתבת. ועיין ספרי RSBM דף 86
 השרה 3. והמדרש הוא לא מצאתי. — (14) במדבר יא, כב.

להם, הק'ב'ה' היה סיפוק שלהם⁽¹⁾: יסובכנהו במלאכיו ששמרום.
 כדכתי' [חונה מלאך י"י סביב ליראיו ויחלצם וכן י"סד
 הפייטן⁽²⁾] לנו מלאכך סביב יחנה. והמפרשו בהיקף עננים⁽⁴⁾
 אינו [אלא טועה]. כי לפי הפשט אין הענן אלא לעמוד ענן לפניהם
 כדכתי' [וי"י] הולך לפניהם [יומם] בעמוד ענן לנחותם הדרך.
 ועוד כי יצרנהו כפילו של יסובכנהו: כאישון עינו. יצרנהו הק'ב'ה'
 לישראל כמו באישון ששומר את העין, הוא הבשר שנכפף על העין
 שקורין פלפירא⁽⁶⁾. ולפי שמכסה את העין ומחשיך אותו נקרא אישון
 וכמהו⁽⁷⁾ שומרני כאישון בת עין. ⁽⁸⁾ כנוגע בכבת עינו הוא שקורין
 פרונילא⁽⁹⁾ שרואין בה: 11. יעיר קנו, מעירו ומנעננו ממקומו,
 לשאתו על אברתו. כמו⁽¹⁰⁾ העירותי מצפון ויאת, ⁽¹¹⁾ הנני מעיר עליכם.
 כשמכיו ממקום למקום קורא אותו לשון הערה: 12. י"י בדר. הוא
 לבדו הוציא ממצרים והוליד אותם לארץ ישראל: 13. על במותי
 ארץ. [כמו] במתי ארץ⁽¹²⁾. ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות⁽¹³⁾:
 דבש תמרים ושמן ויתים שגדילים על ההרים: 14. חמאת בקר.
 לפי הפשט ארץ זבת חלב. וכשר הרבה להם לאכול: חלב כרים.
 אילים מדבריות המפוטמים במרעה כדכתי'⁽¹⁴⁾ ירעה מקגד [וג'] כר
 נרחב. וכן⁽¹⁵⁾ לבשו כרים הצאן דוגמת סוף הפסוק ועמקים יעטפו
 בר, הכרים של תבואה לבשו את הצאן, מלאים צאן לרעות בהם.
 וכן⁽¹⁶⁾ ואויבי י"י כיקר כרים, כמניעת שדי תבואות שמשתדפין ברנע
 אחד סמוך לקציר בעוד לילה, כלו בעשן כלו, [כלו] בשריפת אש
 וסופן משחירין. ואני כך ראיתי בקציר⁽¹⁷⁾. כן הרשעים תחילה

(1) כתרנום השבעים ואנקלוים וכמנחם בן סרוק במחברת די I ובמחברת
 מן III. (2) תהלים לד, ח. (3) ר' שמעון בר יצחק בפיוט אמרתך צרופה
 לברכת מנן בקרובות לשחרית יום ב' של ראש השנה. ועל אודות הוספת השורה
 הקטנה הגשמת עין בספרי RSBM דף 64 הערה 6. (4) הוא רש"י. —
 (5) שמות יג, כא. — (6) *palpiere* ובל"א Augenlid (RSBM דף 96 סימן 36). —
 (7) תהלים ז, ח. (8) זכריה ב, יב. — (9) *prunelle* ובל"א *Pupille*. (10) ישעיה
 מא, כה. — (11) בישעיה יג, יז כתוב: הנני מעיר עליהם. — (12) ר"ל שפתונו
 מרומי כדור הארץ כבעמוס ד, יג. והמדפיסים לא הבינו והשמיטו שתי התיבות
 האלה כנשנות ומזותרות. — (13) דברי רש"י מספרי. — (14) ישעיה ל, כג. —
 (15) תהלים סה, יד. — (16) תהלים לו, כ. והוא פירש כיקר לשון מניעה. עין
 ערך קר II במחברת מנחם. — (17) בכ"י: כך בקציר. ונראה שנוסף מן בק
 בקציר שהיה בקציר כתוב בתחלת שורה ובסוף שורה שלפניו מלא הכותב
 ונקום החלק בתחלת התיבה הבאה כדרך הכותבים הידועה בכתיבי הד.

לכס
 גדיק
 על
 ברת
 מים
 פרש
 וישש
 יחדך
 ולא
 בניו
 מום
 אותך.
 הכין
 חלות:
 שם⁽⁹⁾
 שהציב
 שהיו
 ויהי⁽¹¹⁾
 ככל
 כמה
 כמו כן
 נמצא

מן נאמרים
 ודומה
 אבל הם
 יג, ט. —
 בת אחר.
 לא לאחר
 שארה. —
 (11) שם
 השתמשו
 בא הפירוש
 ידה מראשי
 RS דף 86

מצליחים כתבואות כרים⁽¹⁾ והפך לילה וידכאו: ואילים בני בשן.
 סתם בני בשן שמינים⁽²⁾, אבל כשאר מקומות הכרים המפוטמים
 במרעה הם שמינים מכל הבייתות: עם חלב כליות חטה. שומן
 חמדת חטים המובחרים כמו⁽³⁾ ותכל דוד המלך,⁽⁴⁾ כלתה נפשי,
 לשון חימוד ותאזה.⁽⁵⁾ כלה שארי. כמן שבה שביה, יו"ד תחת ה"י
 ככל חטופי למ"ד פעל ה"י. מן בנה הגזרה⁽⁶⁾ והפניה: חמר. ⁽⁷⁾ ויין
 חמר מלא מסך: 15. עבית. מגזרת⁽⁸⁾ במעבה האדמה, כמו מן
 מראה מעשה⁽⁹⁾ ראית עשית: אלוה עשהו.⁽¹⁰⁾ הוא עשך ויכוננך:
 וינבל.⁽¹¹⁾ גוי נבל ולא חכם: 17. (ו) לא שערום. לשון⁽¹²⁾ לשעירים
 אשר הם זונים אחריהם: 18. ילדך. כמו⁽¹³⁾ [ויקמן] ילד את אלמורד,
 כמו הוליד: תשי. תשכה. מן נשה כמו⁽¹⁴⁾ אל תט אל דרכיה מן
 נטה. והיו"ד בתשי כמו יו"ד⁽¹⁵⁾ מלפניך אל [תמחין]⁽¹⁶⁾ כמו אל תמחה:
 19. 20. בניו ובנותיו, בניים לא אמון בם. כאמור למעלה⁽¹⁷⁾ בניו
 מומם: 23. אספה עלימו רעות [חצי] אכלה [בם]. כן⁽¹⁸⁾ דרך
 המקראות לכפול לשונם. כלומר כל מיני רעות שיש בידי להזיק,
 כולם אשים בהם: 24. מזי רעב. פתרונו לפי עניינו כתרנומו. ואם
 לשון תלמוד הוא, הרי הוא כמו⁽¹⁹⁾ נתמומו מוחיה דדין: ולחומי
 רשף. ברד ואש מן השמים. כמו⁽²⁰⁾ רשפי [אש]. ועיקר פירושו
 לשון פריחה בעוף כדכת' ⁽²¹⁾ בני רשף יגביהו עוף. ⁽²²⁾ שמה שבר
 רשפי קשת, כלשון⁽²³⁾ מחץ יעוף יומם⁽²⁴⁾: וקטב מרירי. מחותכים⁽²⁵⁾
 ומדוקרים על ידי ליסטים הממררים והורגים בני אדם. [מרירין] כמו⁽²⁶⁾

(1) השתמש בדברי המקרא איוב לד, כה. — (2) ר"ל כלם שמינים ולפיכך
 לא באר כאן המרעה בשדה. — (3) בכ"י: כאן כמו. ונראה שהיה כתוב בתחלה
 בהשגות התיבה בטעות כמו ועל ידי דמיון האותיות במכתב כ"י שלנו נהפכו
 מ וגם ו להיות א ון. וכאלה תמצא בספרי RSBM בדרך 37 בהערה 2. והמקרא
 בשמואל ב' י"ג, לט. — (4) תהלים פד, ג. — (5) תהלים עג, כו. — (6) יחזקאל
 מא, יג. — (7) תהלים עה, ט. — (8) מלכים א' ז, מו. — (9) בכ"י בטעות: מעשר. —
 (10) השתמש בדברי פסוק ו לפרש הפסוק הזה. — (11) גם כה השתמש בדברי פסוק
 ו בשינוי קצת לפרש הפסוק הזה. — (12) ויקרא ז, ז. — (13) בראשית י, כו. —
 (14) כתוב כזה לא נמצא. ובטעות הורכבו שני כתובים: ואל תט מאמרי פי
 במשלי ד, ה (שהביא גם ראב"ע) עם אל ישט אל דרכיה ל כך שם ז, כה. —
 (15) ירמיה יח, כג. — (16) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — (17) בפסוק ה. —
 (18) בכ"י: כו. — (19) חולין דף מה ע"ב. — (20) שיר השירים ח, ו. — (21) איוב ה, ז. —
 (22) תהלים עו, ד. — (23) תהלים צא, ה. — (24) ר"ל שגם בפסוק שמה שבר רשפי קשת
 יש לקיים הוראת פריחה לתיבת רשף כי רשפי קשת הם חצי הקשת ועליהם נופל
 לשון פריחה כמשמעות הכתוב מחץ יעוף יומם. — (25) סמך כזה על פירוש רש"י
 שהעלה שהוא לשון כריתה. — (26) באיוב לא, יא כתוב פלילים. אבל נראה
 מלשון רשב"ם שהוא שם לבו באמת אל לשון יחד במקרא הזה.

עון פלילי, עון של דיין, שעושיין בו דיין. (1) ונתן בפלילים, הדיינין קרויין
 כן שדינין את אחרים, אף מרירי ממרר את אחרים. וזהו (2) מקטב
 ישוד צהרים, שהם לסטים, כדכתי' (3) בחור שודד בצהרים. שכן דרך
 ליסטים להלחם בצהרים. וכה"א (4) אשדוד בצהרים יגרשוה:
 26. אמרתי אפאיהם ואסלקם מן העולם (5) אם לא שכעס אויבים
 אגור ויראתי פן יאמרו ידינו רמה [וג'] פן ינכרו לומר למפרע,
 שהם עשו ולא אני. כי גוי, האומות אוכד עצות [המה]. כמו (6)
 מספד תמרורים, (7) מקל לבנה, לפי שהם דבוקים, (8) מעשר בקר וצאן.
 אבל אילו חכמו האומות יאמרו (9), איכה ירדוף אחד ממנו אלף
 מישראל מה שהיו רגילין בנו, אם לא צורם כי מכרם (10) בדינו
 לפי שחטאו לו. וכן אמר למעלה (11) הצור תמים פעלו: 30. כי (12)
 לא כצורנו צורם. כך אמר משה, מן הדין היה להם לומר כך
 שהקביה עשה זאת ולא אלהי הגוים, שהרי לא כצורנו של ישראל
 צורם של אומות העולם. ואעפ"כ (13) אויבינו פלילים ועושים בנו
 שפטים (14). הלא זאת על ידי הקביה שחטאו לו: 32. כי מגפן
 סדום גפנם. כלומר למה אמרתי אפאיהם אשכיתה מאנוש זכרם
 אם לא מפני גאות האומות? שהם (15) מגפן סדום היה להם לשתות
 מן הדין שלא יישאר מהם זכר כסדום ועמרה, שהרי חטאו כסדום
 ועמרה, כדכתי' (16) וחטאתם כסדום הגידו, (17) קציני סדום [וג'] עם
 עמורה: 33. חמת תנינים היה להם לשתות מן הדין, אם לא מפני
 חילול השם, שיאמרו ידינו רמה: פתנים אכזר. רשע, כדכתי' (18)
 כמו פתן חרש יאטם אונו: 34. הלא הוא כמוס עמדי. דברי גאות
 האומות אני שומר, ואשלם (19) להם נקם על זאת: 35. ושלם.
 תשלום, שם דבר, כמו (20) והדבר אין בהם, (21) והקפד בירמיה:
 לעת תמוט רגלם. של אומות, ליום מועד צרתם הקבוע להם:
 וחש עתידות למן. בעתה אחישנה, צרה לאומות, גאולה

(1) שמות כא, כב. — (2) תהלים צא, ו. — (3) ירמיה טו, ח. — (4) צפניה
 ב, ד. — (5) בפירוש תובת אפאיהם סמך על דברי רש"י. — (6) ירמיה ו, כו. —
 (7) בראשית ל, לו. — (8) ויקרא כו, לב. — (9) בכ"י: ויאמרו. — (10) כדרכו שינה
 סדר דברי הכתוב למען יבאדם. — (11) בפסוק ד. — (12) בכ"י בטעות: אם. —
 (13) בכ"י: ואע"פ. — (14) בכ"י: שופטים. והתיקון בדפוס אמשטרדם משנת תפ"ט. —
 (15) ישראל. — (16) ישעיה ג, ט. — (17) ישעיה א, י. — (18) תהלים נח, ה. —
 (19) בכ"י ואש עם מקום חלק אח"כ. — (20) ירמיה ה, יג. — (21) ירמיה מד, כא. —
 (22) השתמש בדברי המקרא ישעיה ס, כב.

לישראל. עתידות מה שנתנבאו עליהם הנביאים מאז: 36. כי ידין י"י עמו. אז יהיה הנקם והתשלומין שהרי ינקם הק'ב'ה נקמת עמו. וכן⁽¹⁾ ידין בגוים מלא גויות: כי יראה. כאשר יראה: כי אולת יד ישראל: ועזוב. כמו⁽²⁾ עזב תעוב. ויעזבו ירושלים עד החומה: 37. ואמר אי אלהימו. וגם האומות יאמרו איה נא אלהיהם של ישראל. ומפני כבוד שמי אצילם ואנקם באויביהם שגם מתחילה אמרתי אפאיהם לישראל ואשכיתה זכרם אם לא מפני כעס אויב המתפאר לאמר ידנו רמה, אבל עתה כשיגדל העניות והצרה בשונאי לישראל⁽³⁾ כל כך שאולת ידם ויאמרו האומות ידנו רמה ואמר אי אלהימו. לכן אנקם מהם להתקדש שמי שהם מחללים: 38. אשר חלב זבחימו יאכלו. אלהיהם של ישראל: סתרה. יסתור אתכם בצלו [אם יש יכולת בידו לעזור לעמו המקריבים לו קרבנות ומצפים לישועתו] וחסדו⁽⁴⁾ כמתחילה שחסיו בו: 39. ראו עתה כי אני אני הוא. הק'ב'ה [אומר] לאומות העולם אתם אומרים אי אלהימו. הלא עתה יכולים אתם לראות בהנקמי בכס לעיניכם: 40. כי אשא [וגי] בשבועה, כמו⁽⁵⁾ הרימותי ידו אל י"י: 41. אם שנותי. מן⁽⁶⁾ שנתו כחרב לשונם יאמר בן, כמו מן סכב⁽⁷⁾ סבותי בכל נפש בית אביך, מן כלל⁽⁸⁾ בלותי בשמן רענן: 42. פרעות. כמו⁽⁹⁾ וראשו יהיה פרוע. לשון סתירה ופירצה: 43. הרנינו גוים על עמו כמו⁽¹⁰⁾ הללו את י"י כל גוים שכחוחו כל האומים והאמינו בו שהרי גבר עלינו חסדו יותר משאר האומות, ולפיכך שכחוחו והאמינו בו ויגבר עליכם כמונו. אף כאן הרנינו ושכחוחו ועבדוהו וכן יעשה לכם אם תיראוהו⁽¹¹⁾ ותעבדו אותו: וכפר אדמתו עמו. יקנה דם עמו מן האדמה על ידי שפיכת דם אויבים כדכת'⁽¹²⁾ ולארץ לא יכופר בדם אשר שופך בה כי אם בדם שפכו: 44. הוא והושע בן נון. שהרי לשניהם צוה הק'ב'ה כדכת'⁽¹³⁾ קרא את יהושע והתעזבו כאהל מועד ואצונו וג':

(1) תהלים ק"ו. — (2) שמות כ"ה. — (3) נחמיה ג' ח. — (4) לא אמר לישראל שלא יפתח פה לשטן. — (5) בכ"י: וחסי'ו. — (6) בראשית יד, כב. — (7) תהלים ס"ד. — (8) שמואל א' כב, כב. — (9) תהלים צב, יא. — (10) ויקרא י"ג, מה. — (11) תהלים ק"ז, א. ב. — (12) בכ"י בטעות: תראוהו. — (13) במדבר לה, ל"ג. — (14) לא, יד.

וזאת הברכה.

לג. 1. וזאת הברכה. מוסב למעלה⁽¹⁾ וידבר משה באוני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם האיני השמים וג' וזאת הברכה. אחר התוכחה של האיני חזר ובירכן לישראל כטרם יעלה אל ההר למות שם. כלומר זאת השירה וזאת הברכה: 2. י"י מסיני בא ונראה לישראל ונתן להם תורתו, וזרח אורה⁽²⁾ משעיר ופארן. כיצד? שאתה מתוך רכבות קודש. מכל ארכעה צדדין של הר סיני באה האורה והמלאכים דרך שעיר ופארן עד שבא אל סיני. ומימינו נתן להם [דת] מתוך אש, שהיה מדבר מתוך האש לישראל, כדכת'⁽³⁾ השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כמונו⁽⁴⁾ ויחי. וכן מצינו בתלים⁽⁵⁾ רכב אלהים רבותיים אלפי שנאן י"י בם סיני בקודש, ובחבקוק⁽⁶⁾ אלוה מתימן יבא וקדוש מהר פארן סלה כסה שמים הודו. וכדבורה כתי'⁽⁷⁾ י"י בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום: הו פיע מהר פארן. האיר מהר פארן: 3. אף חובב עמים. גם אומות העולם כגון ערב רב ומן האומות שנתגירו וכו' לקבל התורה עם ישראל גם אותם חיבב הקיב'ה וקבלם וישכן עליהם⁽⁸⁾, כדכת' במזמור⁽⁹⁾ יקום אלהים (איפצו אויביו דכת' ביה⁽¹⁰⁾) רכב אלהים [וג']⁽¹¹⁾: [18. שמח וכולון בצאתך. בים לסחורה⁽¹²⁾]:

(1) לא, ל וגו'. ורשבים רצה לפרש את הוי"ו בתחלת תיבות וזאת הברכה. —
 (2) בכ"י: וזרח מזרח. ונחלפו אותיות דומות בכ"י. ודברי רשבים הבאים מוכיחים כהגהתי. — (3) ד, לג. — (4) בב"י: בטעות סופר: כמוני. ובלעדי זאת הורכבו שני פסוקים דומים ד, לג ופסוק ה, כג. — (5) תהלים סח, יח. — (6) חבקוק ג, ג. — (7) שופטים ה, ד. — (8) נראה שהוא פירוש של כל קדשיו בידך והם תכו לרגלך לדעת רשבים. — (9) תהלים סח, ב. — (10) שם בפסוק יח. ונראה שכוון רשבים לפסוק הבא אחריו גם כן שכתוב שם לקחת מתנות באדם, ואולי פירשו על הגרים. ועוד כתוב שם ואף סוררים לשכון יה אלהים ותרגם יונתן וברם סרכניא די מתניירין ותייבין בתתובא שרת עליהון שכינת יקרא די"י אלהים. — (11) דף אחד חסר בסוף כתב היד של פירוש רשבים ועליו היה כתוב סוף הפירוש אשר חסרנו עד היום. ואני הוספתי מעט מזער אשר לקטתי מכאן עד סוף הספר. — אבל הפירוש המובא בפענוח הוא דף סו ע"א בשם הר"ר שמואל לפסוק יחי ראובן (פסוק ו) וכתוב בו, "וכן להפך כבלעם וישת אל המדבר פניו להקדים וכו' מעשה ענל כדי שתחול הקללה" הוא בדרך תרגום ירושלמי ויונתן לבמדבר כד, א וברוך אנקלוס על פי נוסחת רש"י (עין רמב"ן שם). ולרשבים דרך אחרת פשוטה כמנהגו בפירושו שם, וא"כ הר"ר שמואל אחר הוא המובא בפענוח הוא. — (12) מאמצע דבריו לבראשית מט, יג.

24. ברוך מבנים אשר, יברכוהו ישראל ויהי רצונו להם לפי שטובל בשמן רגלו⁽¹⁾:
 [לד. 4. זאת הארץ. ⁽²⁾ משום דכת' זאת הארץ אשר נשבעתי וגו' זאת למעוטי שניתוספו לאברהם על השבעה⁽³⁾. אע"ג דרפאים נמי כתיבי באברהם⁽⁴⁾, לא ממעמינן ליה⁽⁵⁾, דהיינו חיוי דלא כת' התם⁽⁶⁾ ומצינו כי כבשם משה⁽⁷⁾ דכת' בארץ עוג⁽⁸⁾ ההוא יקרא ארץ רפאים, כלומר היינו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים:]

(1) מדבריו לבראשית מט, כ. — ⁽²⁾ מערונת הכשם כ"י לר' אברהם בן עזריאל אשר הוציא הח' פערלעס נ"י לאור את שארית פירוש רשב"ם הנמצאה שם (עין ספר RSBM אשר כלשון רשב"ם בפירוש התורה, ואולי כי ראשית הדברים המובאים כאן אינם כלשון רשב"ם בפירוש התורה, ואולי שינה ר' אברהם בן עזריאל דבריו בדרך רוב מפרשי כתבי הקדש הצרפתים בהביאם דברי רשב"ם או דברי אחרים אשר קדמום, אבל סוף הדברים אשר העתקתי פה יסכים כמעט מלה במלה לדברי פירוש רשב"ם למעלה כ, כ; ג, יג. — ⁽³⁾ נראה שכיון אל קיני וקניזי וקדמוני (בראשית טו, יט) שניתנו לאברהם בין הבתרים יתר על שבעה עממים שהם החתי והגרנשי והאמרי והכנעני והפרזי והחוי והיבוסים (דברים ז, א), ושלושה הותרים לא נתבשרו אלא לעתיד (עין רשב"ם למעלה יט, ח ובראשית רבא בסוף פרשה מד) אבל כימי יהושע וכל הבאים אחריו לא ירשום בני ישראל, — ⁽⁴⁾ ר"ל ולא נזכרו בין שבעה עממים, — ⁽⁵⁾ לומר שישראל לא ירשום, כדמעמינן קיני וקניזי וקדמוני, — ⁽⁶⁾ בכרית בין הבתרים נמנו הרפאים ולא נמנה החוי, ושניהם אחד הם, וכן אמר כבר ר' דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן בבראשית רבא בפרשה מד, — ⁽⁷⁾ את הרפאים, — ⁽⁸⁾ למעלה ג, יג.